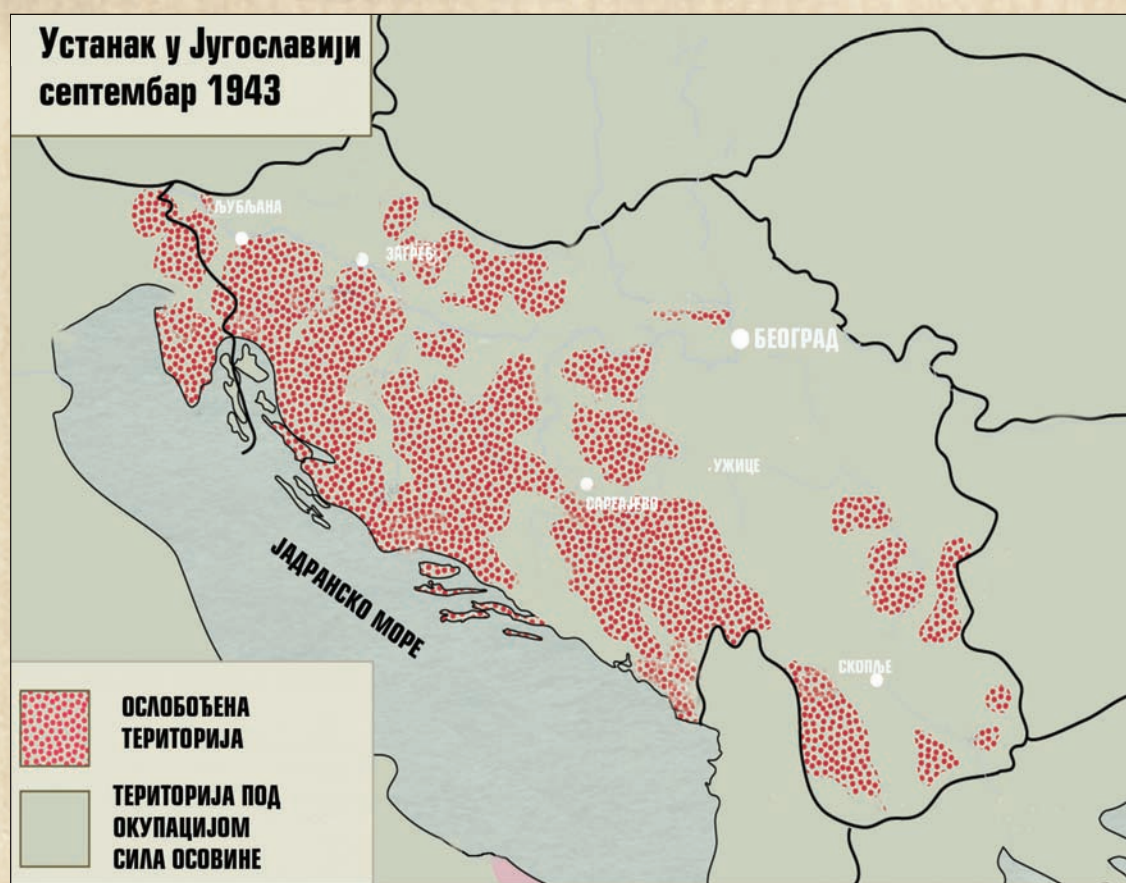

Други светски рат на тлу Балкана

СЕДАМ ОФАНЗИВА СЕДАМ ПОРАЗА ОКУПАТОРА

Седам непријатељских офанзива је израз којим се у нашој историографији представљају најопсежније и најамбициозније стратешке војне операције које су снаге сила Осовине предузеле у Другом светском рату како би уништиле главнину партизанских снага на простору бивше Југославије. Ниједна није остварила циљ. Напротив, после сваке офанзиве партизански покрет је јачао и стасавао у озбиљну оружану снагу која је за Балкан везивала значајне војне ефективе не само Трећег рајха, већ и његових савезника. Подручје Југославије било је, без сумње, место највеће борбе у окупираној Европи, ван Совјетског Савеза.

ПРВА ОФАНЗИВА – НАПАД НА УЖИЧКУ РЕПУБЛИКУ

Против народноослободилачког покрета на простору југозападнoг Балкана немачке и квислиншке снаге водиле су од 1941. до 1945. године чак седам офанзивних операција које су за ово подручје везале на стотине хиљада војника. За савезничке снаге Антанте било је посебно значајно и то што је Југославија, односно Србија, била прва земља са слободном територијом у поробљеној Европи, у време кад је огромним пространством, од Ламанша до Москве, господарила нацистичка Немачка.

Прва непријатељска офанзива трајала је два месеца, од 29. септембра до 29. новембра 1941. године. У првој фази, партизани су, заједно са четницима, ослободили већи број градова, у којима је живело око милион људи. Тих дана се само у Србији вијорио барјак слободе. Нажалост, на крају те непријатељске офанзиве, два антифашистичка покрета нашла су се на супротним странама, започињући тако четворогодишњи грађански рат. Нема сумње да је подела српског народа на четнички и партизански покрет Немцима знатно олакшало разбијање отпора, а затим и потпуно уништење прве слободне територије у окупираној Европи.

Нападом сила осовине, предвођених Немачком и Италијом, на Југославију 6. априла, показала се сва слабост војске која није била спремна на отпор. Држава коју су раздирали унутрашњи сукоби није била у стању да се енергичније супротстави далеко бројнијем и надмоћнијем непријатељу, те је стога била принуђена да потпише капитулацију већ 17. априла. Земља је распарчана на шест окупационих зона.

Окупација и устанак

Немачке снаге ушле су у Београд већ 12. априла, а Србија је након тога била подељена на четири окупационе зоне под контролом Немачке (централна Србија и Банат), Мађар-

ске (Бачка), Велике Албаније (Косово и Метохија и Рашка област) и Бугарске (источна и јужна Србија), чиме је практично престала да постоји. Окупатори су одмах почели да плачкају, убијају и хапсе. Око 350.000 војника одведено је у заробљеништво. Јевреје и друге „неподобне грађане“ и политичке противнике хапсили су и одводили у логоре. Народ Србије налазио се под војном управом, као једини народ у окупираној Југославији осуђен на војни режим.

Разлога за то је било више. Један од њих је свакако било сећање немачког окупатора на пркосну Србију из Првог светског рата, који је Немачку коштао царства. Други је био скорији и односио се на 27. март, дан када су грађани Београда акламацијом, демонстрацијама на улицама одбацили Тројни пакт потписан два дана раније. Сурови терор у Србији, обележен стрељанима и вешањима,

био је покушај окупатора да умири ратоборан народ, али је уместо тога постао генератор за побуну.

Званично, као дан устанка Србије води се 7. јул, када је припадник комунистичког покрета и борац из Шпанског грађанског рата Жикица Јовановић Шпанац убио два жандарма који су покушали да прекину обраћање комуниста окупљеном народу на вашару у Белој Цркви. На почетку устанка партизани су чинили диверзије и саботаже по градовима и на комуникацијама. Тако су мање комунистичке групе, почетком јула 1941. године, пресекле телеграфско-телефонске везе на прузи Ниш–Лесковац; у Београду је 4. јула пресечен главни вод Београдске радиостанице; изведен је велики број саботажа, попут паљења штампе, затим гараже „Пришић”, изазван је пожар у гаражи „Форд” у Гробљанској улици (данашња Рузвелтова)

овековечен и у једној епизоди култне серије „Отписани”.

Био је то и период рађања Ужичке републике, односно идеје о слободној територији, како би се и на тај начин могло нападнутом Совјетском Савезу.

Историчар Венцеслав Глишић у својој књизи „Ужичка република” пише да се у Централном комитету Комунистичке партије Југославије чак размишљало о стварању прве слободне територије између Хомоља и Дунава, да би била што ближе јединицама Црвене армије, чије се брзо наступање напетост ишчекивало. Наивно као и 1914. године, очекивало се да рат буде готов до краја године.

Међутим, Тито је крајем јула 1941. дошао до закључка да западна Србија више одговара за стварање слободне територије, како због тога што је била подесна за партизанско ратовање, тако и због борбене традиције народа тог краја и бољих могућности сарадње са устаницима у другим крајевима земље. У народу су још била свежа сећања на Први светски рат и отпор непријатељу, па су у буђењу борбеног духа призивани и јунаци из прошлости, русофилство, панславизам.

Истовремено, почиње окупљање и ројалиста – Југословенске војске у отаџбини, касније познатији као четници. Наиме, у другој половини августа 1941. пуковник југословенске војске Драгољуб Михаиловић издао је наредбу о формирању четничких одреда, састављених од чета обвезника између 20 и 30 година. Те јединице имале су задатак да онемогућавају пљачку и насиље, спречавајући истовремено деловање „разорних елемената”. Михаиловић се прогласио легитимним представником Југословенске војске и на основу ратних закона тражио окупљање војних обвезника.

Иако два антифашистичка покрета имају непомирљиву идеологију, тих дана су и легитимитет и идеологија били од мањег значаја од онога шта су чинили нацистички окупатори. Два покрета су зато сарађивала у отпору, што је, на крају, довело и до Прве непријатељске офанзиве.

После договора, крајем јула и у августу, четници приступају устанку, а када је устало и село, Србија се нашла у пожару ратног вихора. Партизани и четници запоседали су градове које су посадне немачке јединице напуштале. Оружани устанак убрзо захвата већи део окупиране Србије. Ослобођене су велике територије у западној и источној Србији. Прва значајна заједничка акција било је ослобођење Крупња 4. септембра. У тој борби учествовало је око 250 партизана и 200 четника. После ослобађања Лознице четничким снагама, 31. августа и освајања Бање Ковиљаче заједничким снагама партизана и четника, 6. септембра, јединице Ужичког одреда ослободиле су половином септембра Бајину Башту и Чајетину и приближиле се Пожеги и Ужицу. Немачка команда била је принуђена да евакуише своје трупе из ужичког краја због опасности да буду одсечене и уништене. Повлачење немачких трупа из Ужица извршено је 21. септембра, а из Пожеге дан касније. Оба града предата су четницима и српској жандармерији, који су се, под притиском јединица Ужичког партизанског одреда, повукли без борбе 24. септембра. Тај датум често се узима као званичан почетак постојања Ужичке републике.

Два антифашистичка покрета

На тлу западне Србије створена је прва слободна територија у окупираној Европи позната као Ужичка република, која је трајала до краја новембра 1941. Територија на којој је живело око милион грађана Србије била је, нешто више од месец дана, без икакве контроле немачке окупационе силе. Ужички и Чачански округ били су потпуно ослобођени и међусобно повезани, на истоку се граница свакодневно мењала и протезала приближно линијом Београд–Лајковац–Аранђеловац–Кнић–Краљево–Рашка, на југу се ослобођено подручје простирало до реке Увац, на западу до Дрине и Саве. На том простору Немци су имали гарнизоне само у Шапцу, Ваљеву, Обреновцу, Лајковцу, Аранђеловцу, Крагујевцу и Краљеву. Ваљево, Шабац и Краљево опседали су и нападали заједно партизански и четнички одреди, али нису успели да их освоје.

Власт у Ужичкој републици била је подељена: партизански центар слободне територије налазио се у Ужицу, а четнички на Равној гори. Оно што је од првог тренутка био проблем ројалистичког покрета јесте хетерогеност, односно непостојање јединствене команде. Тако су у стварању слободне територије, осим четника Драже Михаиловића који су дејствовали по наређењу, учествовале и јединице које су то чиниле самоиницијативно, попут Церског четничког одреда, под командом капетана Драгослава Рачића, Одред потпуковника Веселина Мисите, Одред поручника Ратка Мартиновића и Одред попа Влада Зечевића. Они су били ван јурисдикције Драже Михајловића.

Ипак, чињеница је да су у стварању прве слободне територије у Србији и окупираној Европи учествовали и партизани и четници, као два антифашистичка покрета. Био је то шамар који немачка војна сила није могла себи да дозволи без одмазде. Поготово у време када је Немачка суверено владала целом континенталном Европом, а била је и пред вратима Москве.

Подсећање на 1914. и сурова немачка одмазда

Слободна територија у Србији била је Немцима болно подсећање на Први светски рат, када је иста малена Србија нанела прве поразе снагама Централних сила, да би на крају рата нестале и Аустроугарска и Немачка царевина. Ново слично искуство Немцима није било потребно. Зато је, већ 15. септембра, из Француске у Србију пребачена немачка 342. пешадијска дивизија, ојачана једним батаљоном 100. тенковске бригаде намењен за сламање устанка – односно за Прву непријатељску офанзиву, која је трајала до средине децембра.

Дан касније стиже и чувена злогласна наредба фелдмаршала Вилхелма Кајтела којом се прописује стрељање 100 цивила за једног убијеног војника, као и 50 српских грађана за једног рањеног Немца. Иако је сурових одмазди тада већ било и на Источном фронту, ово је једини случај да је документована таква мера.

Прву офанзиву чиниле су две операције на Шабац и Ужице. Историјски је познатија борба за Ужице, али је све почело у Посавини и Подрињу. Командант немачког 18. корпуса издао је 21. септембра заповест 342. пешадијској дивизији да, на потезу Сремска Митровица – Шабац, форсира Саву и отпочне чишћење Мачве, док је немачки 125. самостални пешадијски пук из Ваљева требало да садејствује долином реке Јадар према Лозници.

Немци су под оружјем имали између 60.000 и 80.000 људи, а међу њима и квислиншке јединице Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса, познатије као Недићевци и Љотићевци. Према плану, Немци су у тој акцији рачунали и на садејство усташко-домобранских снага и немачке 718. пешадијске дивизије на Дрини, за задатком да спрече прелазак устаника у Босну.

Заједно са војном операцијом, на снагу су ступиле и страшне мере одмазде према побуњеницима. Сва насеља из којих се давао отпор, или у чијој близини се буде нашло оружје или муниција, требало је спалити, сво мушко становништво од 15 до 60 година упутити у концентрационе логоре северно од Саве, целокупно женско становништво користити за принудни рад, а стоку прикупити у токове на обема обалама Саве.

Сурова одмазда кулминирала је октобра 1941. године, када је крвави пир окупатора однео на хиљаде живота, а најпознатија стратишта била су у Шапцу, Крагујевцу и Краљеву.

Паклени план, познатији као Прва непријатељска офанзива, званично је отпочео 29. септембра операцијама немачке 342. пешадијске дивизије са тежиштем на комуникацији

Шабац–Лозница. Међутим, у данима пре почетка Прве непријатељске офанзиве 342. дивизији приређен је дочек какав доликује. Наиме, 22. септембра устаници обнављају напад на Шабац и стижу до центра града одбацивши макар на један дан новопридошлу немачку дивизију.

Пошто се испоставило да обезбеђена војна премоћ није довољна, немачки генерал Берне наредио је 342. пешадијској дивизији да пређе у Шабац и све мушкарце од 14 до 70 година зароби и пребаци у концентрациони логор северно од реке Саве. За свега три дана ухапшено је више од шест хиљада грађана, а 200 их је стрељано. Немачки војници натерали су ухапшене да трче око 20 километара до села Јарка (код Сремске Митровице), где је подигнут концентрациони логор. Успут, убијали су све оне који нису могли да издрже паклени маршевски темпо.

Први успех окупатори су забележили 13. октобра, када су дуж комуникације Прњавор–Лозница делови 342. дивизије сломили одбрану и ушли у Лозницу и Бању Ковиљачу. Дан касније нацисти су показали своју суровост, када су у селу Драгинцу, близу Лознице, за два дана побили стотине родољуба, као одмазду због претрпљених губитака.

До 20. октобра Немци и њихови помагачи ушли су у Шабац и од устаника очистили готово цело подручје Посавине, а до средине новембра поново је окупирана и Тамнава, чиме се отварао пут према Ужицу.

Истовремено са војним поразима долази и до слабљења заједничког отпора.

Партизанске јединице се осипају, како због губитка територија, тако и због борби са четницима, које су додатно ослабиле партизанске снаге пред одлучујући напад окупато-

ра на средишни део Ужичке републике. Развојем устанка, постаје све видљивији идеолошки раскол између две фракције. На једној страни су припадници четничких одреда Југословенске војске у отаџбини или четници који себе сматрају лојалним избеглој краљевској влади и боре се за очување поретка, а на другој партизани, већином комунисти који се боре за успостављање републике и нове друштвене односе. Према извештају који је Врховна команда југословенских трупа у Каиру упутила емигрантској влади од 15. октобра 1941, у шуми су се тада налазиле четири наоружане групе:

- „а) остаци регуларне војске, под командом бригадног генерала Љубе Новаковића и генералштабног пуковника Драже Михаиловића; колико је нама познато, досад ови одреди нису ступили ни у какву борбу са окупационим трупама и резервишу се за погодан моменат;
- б) две групе четника и то четници војводе Косте Пећанца, који су пришли Милану Недићу и стари четници;
- в) пљачкаши (односи се на разне криминалце – нап. аутора) и
- г) комунисти.

Најбројнија група је комунистичка. Комунисти су, углавном, извршиоци свих саботажа до сада. Све те саботаже углавном се чине на ноћне возове, натоварене ратним материјалом и немачком војском. ”

Припадници народноослободилачких партизанских одреда Југославије или партизани залажу се и за увођење социјализма и преуређење Југославије на федеративним основама.

Идеолошке разлике биле су очигледне, а очигледно је било и то да, после сурове немачке одмазде, Равногорци нису желели да улазе у нове борбе због страдања цивила, али и страха од сопственог уништења, док су партизани остали доследни борби за слободу.

Тако су, уместо Немаца, четницима ускоро највећи проблем постали партизани, муслимани и Хрвати, док су комунисти, подржани од СССР, заговарали свеопшту борбу свих народа на простору Југославије против окупатора, са посебним „пиком” на домаће издајнике. Ипак, Титови следбеници највећим делом били су Срби.

Сходно непомирљивим разликама четнички вођа пуковник Михаиловић, крајем октобра, после неуспелог састанка са Титом у селу Брајићи, фактички напушта устанак. Неколико дана касније креће са нападима на партизана, а ускоро почиње разговоре са квислиншком владом и Немцима ради коначног уништења партизана. Одлука о садејству немачких и четничких снага у Србији запечатио је судбину устанка из 1941. године.

Већ 2. новембра, четници Драже Михаиловића кренули су у општи напад на Ужице (битка на Трешњици), Ивањицу, Чачак, Горњи Милановац... Битка на Трешњици сматра се почетком грађанског рата у Србији. Десет дана касније у селу Дивци код Ваљева одржан је тајни састанак са Немцима, на коме је пуковник Драгољуб Михаиловић покушао да постигне више циљева:

- да склопи примирје са Немцима и тако обезбеди свој опстанак и опстанак свог покрета;

- да обезбеди немачку тајну подршку у борби против партизана и тако се реши ривала у борби за власт;
- да заустави немачку офанзиву и тако поштеди репресалија српско становништво у својој зони одговорности.

Међутим, Немци, колико год да су веровали Михаиловићевом антикомунизму, нису заборавили његово учешће у устанку. У извештају шефа немачког Управног штаба стоји: „Преговарање са Михаиловићем, не само да би штетило угледу Вермахта, него би било несхватљиво у круговима добровољаца и четника који су се до сада борили са нама и пољубило би поверење у искреност немачких окупационих власти. При томе, треба напоменути да је Михаиловић спреман да преговара само док прође зима да би добио у времену да боље организује своје јединице. Без обзира на то што је, за мене, било неугодно да од Срба дознајем о преговорима са Михаиловићем, вест о томе се знатно проширила у Београду. У случају да Михаиловић дође у Београд без сагласности Недићеве владе то би за њу значило највећи политички пораз”.

Упркос свему, Михаиловић је успео да се наметне Британцима као једини легални представник избегличке владе, која је наложила да се све снаге отпора ставе под његову команду. Четнички напад на Ужице обновљен је 7. новембра, али су партизани и тада одбранили град. Уследиле су

ДРАГОЈЛО ДУДИЋ

Драгојло Дудић (1887–1941) је био српски земљорадник, писац, револуционар, један од вођа устанка у окупираној Србији и народни херој Југославије. Рођен је 9. децембра 1888. у селу Клинци, код Ваљева. Потиче из богате патријархалне породице, у којој се сматрало да је школовање само за градску децу. Сам је научио да чита и пише и постао најписменији и најначитанији сељак у Србији и један од најзорнијих домаћина у свом крају. Енглески језик научио је током обуке за болничара у Енглеској.

После одслужења војног рока 1909. године учествовао је у балканским ратовима и Првом светском рату као болничар, каплар и наредник. После повлачења српске војске преко Албаније 1915. године и Солунског фронта, трајно се определио за идеје левице, социјалне и друге промене. Тако је 1919. године постао члан Социјалистичке радничке партије Југославије, односно касније Комунистичке партије.

У свом селу формирао је партијску организацију 1920. године. Неколико пута био је кандидат за

нове међусобне чарке које је на тренутак прекинуо споразум о ненападању потписан 16. новембра, који није дуго потрајао. Међусобне односе између партизана и четника посебно је оптеретила предаја Немцима партизана које су четници претходно заробили, нарочито предаја 365 партизана заробљених у селу Словцу 13. новембра, од којих су већину Немци стрељали у Ваљевоу 27. новембра.

Обрачун

За то време Немци се спремају за коначан обрачун са устаницима. Већ 18. новембра окупациони командант Србије издао је заповест јединицама за уништење непријатеља у простору Ужица. У фабрици оружја и муниције у Ужицу, смештој у трезорима Народне банке, агенти окупатора изазвали су 22. новембра експлозију од које је изгубило животе око 200 лица, а три дана касније отпочео је и завршни напад на Ужице. У њему су учествовали 342. и делови 704. немачке пешадијске дивизије, четници, недићевци и љотићевци, делујући преко Љубовије и Косјерића у правцу Ужица. Истовремено, делови немачке 113. пешадијске дивизије из Краљева одбацили су Краљевачки народноослободилачки партизански одред ка Чачку.

Врховни штаб веровао је да ће отпор бити дужи, док се партизански одреди постепено повлаче према Ужицу и даље ка Санцаку. Међутим, градови су брзо падали, један за другим, широм слободне територије. Немци су заузели Љубовију већ 27. новембра, а следећег дана Ужице је било опкољено, пошто су немачке снаге успеле да заузму Бајину Башту, чиме им је био отворен пут ка Ужицу. Било је очигледно да се остатак слободне територије, који се свео скоро само на Ужице, неће моћи дуго бранити.

Две колоне су сасвим опколиле Раднички батаљон чији су борци брзо гинули, а око 14.30 битка је престала. Немачки извештај је био кратак: „69. пешадијски пук 342. пешадијске дивизије сукобио се око 13 часова са јаким непријатељем, који је, уз подршку артиљерије, нападнут и одбачен уз велике губитке — преко 240 мртвих, а заплена је један митраљез, два пушкомитраљеза и један топ са муницијом”. Српски историчари су утврдили имена 108 погинулих из Радничког батаљона и јединица које су им биле придодате, а разлика у броју погинулих вероватно је настала због тога што су Немци губитке бранилаца рачунали на основу броја комада запленаог оружја.

Истог дана, 29. новембра, окупаторске снаге улазе у Ужице, чиме престаје постојање Ужичке републике. Немачке јединице кренуле су у прогон партизана који су се повлачили ка Санцаку. При том су извршили стравичне злочине, убијајући на Златибору рањенике и цивилно становништво. Мањи део партизанских бораца, њих око 1.500, повукао се у Санцак, док велики број људи није био спреман да се одвоји од свог краја и да крене у неизвесност, па је напустио одреде. У западној Србији партизански покрет је тада готово уништен, уз велика страдања цивилног становништва.

Био је то крај озбиљнијег партизанског отпора у Србији за наредне две године, а борци Народноослободилачког покрета прелазе у Босну и мањим делом у Црну Гору.

Недуго после заузимање Ужица престају масовна стрељања, а наредба „100 за једног” је обустављена. ■

народног посланика (1923. и 1925). Између Првог и Другог светског рата сарађивао је у више листова и часописа, укључујући „Политику”, „Радничке новине” „Рад”, „Народну правду” и зборник сељака писаца „За плугом”.

Организатор је устанка у западној Србији 1941. године против окупаторске војске нацистичке Немачке. У јулу 1941. године формирао је Колубарску партизанску чету, потом је постао командант Ваљевског партизанског одреда, у новембру 1941. изабран је за председника Главног Народноослободилачког одбора Србије, прве ратне партизанске владе, назване и „Ужичка влада”.

Погинуо је у борби с Немцима, 29. новембра 1941. године, код Мачката на Златибору, како кажу Ужичани „на седмом километру” бранећи одступницу рањеницима.

За народног хероја проглашен је 14. децембра 1949. године.

Читава Драгојлова породица учествовала је у Народноослободилачкој борби. Син Милош, који је умро 1943. године од последица рањавања у Пријепољској

бици, проглашен је за народног хероја, ћерка Перса страдала је у логору Аушвицу у Пољској, а супруга Стевка и ћерка Зорка биле су заточенице Бањичког логора. Његови потомци живе у Драгојловом родном месту Клинцима.

Његов „Дневник 1941”, објављен 1945. године, представља важно сведочанство о првим месецима устанка у Србији. Иво Андрић написао је о „Дневнику” Драгојла Дудића: „То је један од оних записа у чијем постанку књижевни планови и амбиције нису играли никакву улогу, а који управо зато имају и за књижевност огромну документарну вредност, и који се, што је најчудније, и сами уздижу до непосредног правог књижевног израза.”

Данас у Београду постоји Основна школа која носи његово име. Такође, у оквиру Субнора функционише „Фонд Драгојло Дудић”, који додељује годишње награде за књижевно-историографска дела на тему ослободилачких ратова српског народа.

ДРУГА ОФАНЗИВА –

8

После разбијања устанка у Србији Немци су решили да униште следеће најјаче устаничко жариште, које се налазило у источној Босни

У источној Босни, неколико месеци по избијању устанка, већ у јесен 1941. године, устаничке снаге – шест партизанских и пет четничких одреда укупне јачине око осам хиљада бораца, који су у тој области међусобно сарађивали – ослободиле су највећи део источне Босне, односно територију између река Дрине, Босне и Спрече, чиме су, осим непријатељских гарнизона, директно угрозили и виталне саобраћајнице, одно-

ИГМАНСКИ МАРШ

сно важне привредне и индустријске капацитете окупатора. Зато је немачка Команда за југоисток одлучила да средином јануара предузме офанзиву ширих размера против устаничких (партизанских и четничких) снага на тој територији, с циљем да их разбије и поново успостави контролу на том стратешки битном подручју. За извршење тог задатка, уместо планираног одласка на Источни фронт, задржана је 342. пешадијска дивизија која је водила операције у западној Србији крајем 1941. Њен „посао“ у Србији преузеле су бугарске трупе, које су ушле у источне области Србије и преузеле окупациону власт.

Осим немачке 342. дивизије, која је и у овом случају била ударна снага окупатора, у Другој непријатељској офанзиви ангажована је немачка 718. пешадијска дивизија и 12 батаљона домобрана и усташа – укупно 33.000 војника, подржаних артиљеријским, тенковским и ваздухопловним снагама.

Као и у Србији нешто раније, иако идеолошки супротстављени, четници и партизани у почетку се нису међусобно борили, с тим што су босански четници својим непријатељима сматрали више усташе и домобране, а мање снаге сила Осовине односно Немце. Међутим, као што је био случај са сломом устанка у Србији, страдање у Босни почело је када су се четничке и партизанске јединице окренуле једне против других.

Зато се може рећи да је друга офанзива била својеврсни наставак прве, јер су се на терену у то време нашле главнине и партизанских и четничких снага са својим командантима – Јосипом Брозом и Драгољубом Михаиловићем. И једни и други су се, после повлачења из Србије ка Црној Гори, децембра 1941. обрели у источној Босни.

Нада у нови општи устанак

Подручје источне Босне било је од великог значаја за партизана, због планираног повратка у Србију у очекивању масовног устанка на пролеће 1942. године. С друге стране, представници четничке Команде оперативних јединица за источну Босну и Херцеговину и Штаба италијанског 6. армијског корпуса потписали су, почетком децембра у Дубровнику, прелиминарни споразум о сарадњи у борби против Народноослободилачког покрета. Био је то јасан показатељ четничког опредељења у наредном периоду. Истовремено, четници спроводе успешну кампању мобилизације својих припадника и одвраћања народа од одласка у партизанске одреде. Осим указивања на жељу комуниста да промене друштвено уређење, неретко су користили и шовинистичку реторику, попут оптужби да партизана воде „чивут Моша Пијаде, Турчин Сафет Мујић, Мађар Фрањо Вајферт и такозвани Петар Илић, чије право име нико не зна“, а све с циљем да уни-

ште српство. На тај начин четници су успели да неке комплетне партизанске чете преведу на своју страну.

Почетком јануара, иако већ влада велико међусобно неповерење, сукоба четника и партизана још нема. Да су чарке на помолу, јасно је било и по томе што су четници у то доба преговарали са Немцима о заједничкој борби против комуниста. Преговоре је, у име четника из источне Босне, водио жандармеријски мајор Јездимир Дангић, који је био у вези са председником квислиншке владе Србије Миланом Недићем. Договорено је да се обуставе непријатељства према Немцима, те да се пропусте јединице Вермахта које су кренуле да униште партизана. Тај договор потврђен је на четничкој конференцији у Власеници, да би на дан почињања Друге непријатељске офанзиве, 15. јануара, у Вишеграду био одржан састанак између представника четничке Команде источне Босне и Херцеговине и немачких и италијанских команди из Вишеграда. Тада је постигнут споразум да четници напусте положаје и омогуће слободан пролаз окупаторских јединица, да нападају партизана и дају информације о њиховом кретању. У извештају делегата четничких одреда на подручју Вишеграда, Фоче и Рогатице од 15. јануара 1942. о споразуму са немачком и италијанском командом у Вишеграду стоји и ово упозорење:

„Обавијестите све наше четнике и командире чета, који се налазе на домаку Рогатице, да су данас 15. јануара 1942. године, делегати Српских четника Босне водили преговоре са Њемачком и Италијанском командом у Вишеграду. Резултати су повољни. Четници и Нијемци неће имати никаква сукоба нити сукоба сме бити... Немојте дозволити, да се у Вашој близини налазе комунисти, прогоните их и показујте их Нијемцима... Немојте дозволити, да се деси ма какав инцидент са њемачком војском. Пролаз њемачких трупа је слободан, не штети интересима наше борбе.“

Занимљиво је и то да је, само два дана раније, председник југословенске владе у избеглиштву, у Лондону, Душан Симоновић поднео оставку. За новог председника Владе именован је Слободан Јовановић, а Дража Михаиловић постао је министар војске.

Мајор жандармерије Јездимир Дангић надао се да ће заузврат, за четничко признавање немачке врховне власти, Немци 17 срезова источне Босне (између река Саве, Дрине и Босне) извући из НДХ и припојити тада окупираној Србији, односно ставити под немачку управу. Заузврат, Дангић је био спреман да се са свим својим људством безусловно стави под немачку команду. О томе сведочи део извештаја опуномоћеног команданта у Србији од 5. фебруара 1942. команданту Југоистока о току преговора с мајором Дангићем у Београду:

„Дангић је спреман да се са свим својим људством безусловно стави под немачку команду за потпуно уништење комуниста у источној Босни и одржавање мира, тако да се

избеглице могу вратити. Он признаје хрватску сувереност, мада не као коначну, уколико се хрватско чиновништво образује на паритетној основи од Хрвата, Муслимана и Срба на бази припадности земље. При томе је његов предислов да се земља постави под немачку војну управу.”

Тим поводом у Београду је крајем јануара одржан тродневни састанак. Иако су Немци у почетку били за ову Дангићеву идеју, опуномоћени командујући генерал у Србији Паул Бадер, после разговора са представницима НДХ министром Вјекославом Вранчићем и домобранским пуковником Федором Драгојловим, ипак је одустао од мењања граница. Један од разлога могао је да буде и недостатак поверења у четнике, јер иако је постигнут договор о ненападању, Немци нису до краја веровали подељеним четничким вођама. Макар не свима. Штавише, били су изненађени што, упркос бројности, четничке вође нису мислиле на борбу.

Две фазе офанзиве

Паралелно са тим разговорима, или нешто пре њих, Немци су почели да пребацију своје трупе из Србије у Босну. Тако је, 3. јануара, командујући генерал у Србији издао заповест за тзв. Другу офанзиву у источној Босни против главнине партизанских снага истовременим концентричним нападом из Вишеграда, Зворника, Тузле и Сарајева. Циљ је био потиснути, окружити и уништити устаничке снаге на простору Власенице и Хан Пијеска. Тај задатак добили су немачка 342. и 718. пешадијска дивизија и један батаљон 714. пешадијске дивизије, седам домобранских батаљона, шест хаубичких дивизиона, две пионирске и једна железничка чета и две ескадриле извиђачке авијације. За почетак операција одређен је 15. јануар.

Офанзива је била подељена у две операције, романијско-бирчанску и озренску, а до 7. фебруара 1942. када је завршена Друга непријатељска офанзива, јаке немачке, усташке и домобранске снаге са преко 35.000 војника, подржане авијацијом и уз помоћ четника, овладале су комуникацијама у централном делу источне Босне – од реке Дрине до реке Босне.

Суочене са много јачим противником, захваћене партизанске јединице (1. пролетерска НОУ бригада, Романијски, Бирчански, „Звијезда” и Озренски НОП одред) нису се упуштале у фронталне борбе како би сачували животе, чекајући да се главнина непријатељских снага повуче. Окупатори, стога, из дана у дан, враћају раније изгубљене градове. Непријатељске снаге су до 22. јануара овладале свим насељеним местима и околином, а опстанак Народноослободилачког покрета био је угрожен. Да би избегао опасност да се нађе у окружењу, Врховни штаб је са деловима Прве пролетерске бригаде предузео брзо извлачење из рејона где га је затекла офанзива, преко Романије и Гласинца на Јахорину и даље ка Фочи.

Велики губици на Пјеновцу и Бијелим Водама и успех непријатеља који је повратио раније изгубљене градове и овладао свим комуникацијама на територији источне Босне, довели су главнину Прве пролетерске ударне бригаде у веома неизвесну ситуацију.

Била је концентрисана на малом простору, на северним падинама Романије, у рејону Пусто Село – Гајеви – Ракова Нога, где није било услова за даље задржавање. Зато је команда издала наређење о усиљеном маршу преко планине Игман.

Спречена да се извуче из обруча истим путем, главнина Прве пролетерске бригаде кренула је заобилазним, али тежим и ризичнијим правцем преко реке Босне, Сарајевског поља и планине Игман, да би избила у рејон Трнова и Калиновика. На тај марш од неколико десетина километара, познатији као Игмански, пошло је више од 700 бораца, од којих 50 рањених и болесних. Пешачили су више од 18 часова кроз дубок снег, при леденом времену и температури која се спустила и до - 40 степени Целзијусових.

Због саме идеје, иницијативе и одлучности Штаба бригаде, а највише због натчовечанских напора, издржљивости и дисциплине бораца Прве пролетерске бригаде, Игмански марш постао је легенда.

Велика опасност претила је непрегледној колони бораца Прве пролетерске бригаде при проласку поред Вогишћа, у време спуштања ка Сарајевском пољу, при прелазу преко моста у Рељеву и маршу преко комуникација Сарајево – Сла-

вонски Брод и Сарајево – Мостар, односно све док се бригада није дохватила планине Игман. Део колоне је током прелаза преко пруге буквално налетео на воз!

„Крећући се из Сарајева ка Семизовцу, захуктали мешовити воз прошао је кроз колону Другог батаљона. Муњевито је пренето наређење штаба бригаде да колона стане и стала је без икаквог комешања. Воз је могао да буде велика опасност ако је непријатељ обавештен о преласку бригаде! Али, он је ишао по реду воза. Прошао је узнемиравши у извесној мери партизанску колону, вероватно више него путнике у њему. Свако из воза је, у месецем обасјаној ноћи, могао видети да су око пруге војници, али ако нису били обавештени, могли су једино да помисле да је то усташка или домобранска војска, застала да воз прође. На готово исти начин је прошао још један воз, само кроз зачеље колоне.“

Очајничко савлађивање планине

Марш уз Игман био је тежак. И све тежи што се даље одмицало. Наноси снега били су све већи, а пртина дубља. Ако неки борац није добро угазио у пртину посртао је и падао у дубоки снег. Одозго са Игмана, борци су гледали светла у Илици, Рајловцу и Сарајеву. Знали су да је тамо топло, али и да је тамо непријатељ.

„Температура је била тридесет седам испод нуле. Толико је било хладно да је било довољно да се зауставиш десетак минута и готов си. Чудно: ко год је био у опанцима, није су му се ноге онолико смрзавале колико су се смрзавале онима који су носили чизме или ципеле.“ (Владо Дапчевић)

Што се колона више пела уз планину хладноћа је постајала оштрија. Пред зору је стезало најжешће. А колона партизана маршевала је већ десет часова без одмора, уморна од претходних дана и гладна. Снаге у борцима било је све мање, а планина је стезала у свој загрљај, све суровија и све хладнија. Слабије одевени борци јаче су осећали зиму, иако су се кретали. Храбрила их је нада да ће и то савладати, исто као што су избегли непријатеља на том тешком маршу.

Чело колоне стигло је око 8 часова на Велико поље. Ту је била повећа, лепа планинска кућа на спрат, штаб Игманске партизанско-четничке чете. Четници и партизани су у то време још сарађивали у борби против Немаца. Веома су предусретљиво дочекали бригаду, борцима дали да поједу оно што су имали и помагали промрзли борцима да скину обућу. Борцима који су угазили у поток и онима који су свраћали у куће у подножју Игмана било је тешко скинути замрзлу обућу. Болничарке, непромрзли борци и затечени партизани, сви без разлике, ужурбано су масирали промрзле.

„То је требало видјети: људи ходају смрзнути, црни као угарак... Месо које је тако поцрњело, већ сјутрадан је почињало да се распада и смрдило је као на лешини.“ (Владо Дапчевић)

Главнина бригадне колоне наставила је марш и око 11 часова стигла у Пресјеницу. Ту је завршена последња етапа Игманског марша, после готово 19 часова непрекидног хода.

У маршу су промрзла 172 борца и неким су без анестезије ампутирани делови тела.

Са друге стране, четници, према договору, нису нападали Немце и дозвољавале су им пролаз кроз територију којом су господарили. Док су Дангићеви четници, попут вишеградских, били спремни на пуну сарадњу са окупатором, већина четничких одреда тих јануарских дана 1942. године, ипак, није желела да напада ни партизана, јер их нису сматрали непријатељима попут усташа или домобрана, а такође нису желели да „пуцају на Србе“. У извештају опуномоћеног команданта у Србији команданту Југоистока од 5. фебруара 1942. стоји:

„Изненађујућа је била чињеница да су Дангићеви људи редовно избегавали борбу с немачким трупама и на њих нису отварали ватру. Мањи одреди и појединци, који више нису имали никакав излаз, предавали су се без борбе и полагали своје оружје. То исто је учинио један компактни одред од око 400 људи. При томе су људи изјављивали да су они то радили по наређењу мајора Дангића, пошто им је он био забранио да се боре против немачких трупа. Мора се рећи да нам је Дангић могао наносити знатне губитке да је то хтео.“

Саралња Немаца, четника, усташа и домобрана

Три недеље по отпочињању завршена су окупаторско-квислиншка офанзивна дејства у источној Босни односно Друга непријатељска офанзива. Немачке, усташко-домобранске и делимично четничке снаге овладале су слободном територијом у источној Босни и тиме осујетиле партизански план да продру у индустријске и рударске центре тог подручја. Ипак, Немци нису успели да униште све партизанске јединице. У романијско-бирчанској операцији немачке и усташко-домобранске трупе имале су око 400 погинулих, рањених и заробљених војника и официра, док су 464 страдала од промрзлина, а у Озренској операцији око 330 припадника им је избачено из строја.

Међутим, крај офанзиве није значио крај сукоба, већ само почетак вишегодишње борбе. Стављајући се на страну окупатора почиње и партизанско-четнички сукоб, чиме је отпочела огорчена борба свих заинтересованих страна за превласт у источној Босни.

Партизани су почетком марта предузели офанзиву на подручју источне Босне, током које су заузели битна четничка упоришта: Власеницу, Милиће, Сребреницу, Братунац, Факовиће и Дрињачу. Током напада на четнике код Власенице се чак десило да партизани наступају упоредо са усташама, због чега су уследиле гласине у народу и жестока Титова критика.

Све то био је увод у Трећу непријатељску офанзиву или операцију „Трио“ која је отпочела почетком априла 1942. године. ■

ТРЕЋА ОФАНЗИВА —

Врховни штаб у Фочи

Улазак у колаборацију са Немцима скупо је коштао четнички покрет, који је, без обзира не претходне успехе у мобилисању људства, већ до краја марта 1942. године остао без већине територија које су држали у источној Босни

Према извештају мајора Радослава Ђурића Дражи Михаиловићу од 26. марта, партизани су овладали целом територијом источне Босне готово без икаквог отпора: „Партизани држе све до Дрине, а ми смо се у последњем часу (на 10 км испред њих) пребацили у Србију. Дангић са официрима већ је био у Србији. Целом територијом су овладали без икаквог отпора, сем мање чарке Рачића код Братунца.”

У истом извештају мајор Ђурић наводи да је, због преговора са Немцима, Дангић постао компромитован у народу а и међу делом сабораца: „Дангић одржава везе и са Немцима и при мом проласку кроз Бајину Башту био је на састанку и ручку са неким немачким капетаном доктором Матлом из Београда. Све ове везе Дангића, много га компромитују и дају материјала комунистима за пропаганду у њихову корист, јер заиста увек располажу са фактима. Њихова некомпромисна акција против Дангића и његових официра, само је последица тих свих веза Дангићевих. [...] Изгледа да су комунисти успели код Дангићевих људи да га компромитују, јер при наласку партизана он није могао наћи ни 100 људи који би хтели да бране њега и штаб.”

Партизани су након разбијања четника у другој половини марта концентрисали снаге око Рогатице, Соколца и јужно од Хан Пијеска, и припремили напад на Рогатицу, у којој се налазио опкољени усташко-домобрански гарнизон. У ноћи између 7. и 8. априла напали су усташе и домобране у Рогатици, али без успеха, јер је убрзо започела свеобухватна осовинска противфанзива. То је и период контроверзне двонедељне тактичке сарадње усташа и партизана у рејону Хан Пијеска и Власенице. Четници су, наиме, у то време опколили усташки гарнизон у Хан Пијеску и готово га натерали на предају, што је спречено у последњем тренутку, нападом партизана на четничко упориште у оближњој Власеници. На тај начин опкољавање гарнизона је прекинуто.

Центар слободне територије тих дана била је Фоча. У њој су боравили сви чланови Врховног штаба и Централног комитета Комунистичке партије Југославије. До доласка партизана у Фочу, јануара 1942. године, град су 45 дана држали четници и том приликом убили око 3.000 људи. По ослобађању града и смештању Врховног штаба и ЦККПЈ донет је велики број одлука које су се тичале организације, устројства и циљева Народноослободилачке борбе, али и вођења спољне политике.

Јосип Броз је из Фоче успоставио радио-везу са Коминтерном и започео афирмисање Народноослободилачког покрета у међународним оквирима. Тако су, од 19. марта до 26. априла, у Фочи боравили чланови британске војне мисије „Хидра”, предвођене мајором Теренсом Атертоном. Ову мисију одобрио је лично премијер Велике Британије Винстон Черчил.

Иако су покрет Драже Михаиловића сматрали јединим легитимним на подручју Југославије, Черчил је желео да дозна што више и о другим потенцијалним савезницима, односно свима онима који су били спремни да се боре против фашиста, што је био најважнији интерес премијера Уједињеног

КОЗАРА

Краљевства. Да је то била истина посведочиће и његово опредељење за партизански покрет који ће, следеће године, Енглезима постати савезник број један у Југославији.

Колико је тих дана било живо у Фочи сведочи и чињеница да је, паралелно са Британцима, преговоре са Врховним штабом водио и Љубе Новаковић, бригадни генерал Краљевске војске и ривал Драже Михаиловића, који је после неуспеха на Равној гори имао планове да оснује сопствени покрет отпора. Ипак, Новаковића су, након вечере са чланом Врховног штаба Владимиром Велебитом, увече 15. априла 1942, као у неком филму са собом повели Атертон и Британци, који су у тајности напустили Фочу, што је изазвало немалу љутњу Врховног штаба

„Гости су нам припремили велико изненађење. Ове ноћи нестали су без трага сва тројица, заједно са старом лопужом генералом Новаковићем и још пар цивилних лица. Ја све мислим да су они кренули или према Санџаку или према Црној Гори, иако је она стара генералска лопужа оставила у свом стану једно писмо у коме нам прети са неких 5.000 босанских Срба. Предузмите све и са ваше стране да их задржите ако се појаве на вашој територији”, пише у поруци коју је Тито послао поруку свом блиском сараднику Миловану Ђиласу.

Но, такве ствари нису утицале на наставак комуникације између партизана и Британаца, али ни на одлуку окупа-

тора да уништи покрет отпора. Ширење слободне територије био је један од разлога формирања оперативне групе „Бадер”, коју су чиниле немачке, италијанске и усташке јединице. Задатак је био јасан – повратити освојене територије и уништити партизана. Појединости операције испланиране су на конференцијама представника италијанске, немачке и усташке команде у Опатији 2. и 14. марта, Љубљани 28. и 29. марта и Сарајеву 19. априла.

Почетком априла 1942. године, због новог јачања партизана у Босни, Оперативни штаб борбене групе „Бадер” преместио је своје седиште из Београда у Сарајево, а непосредно по партизанском освајању источне Босне, од 8. априла до 14. јуна уследила је здружена осовинска операција „Трио”, прва антиустаничка операција већег обима у НДХ, позната као Трећа непријатељска офанзива. Њен први удар био је усмерен ка рејону Рогатице, која је, према извештајима, била велико упориште партизана.

Било је планирано да се велика операција „Трио” изведе у три етапе:

Трио 1 – окружење и уништење устаника на простору између Хан Пијеска, Вишеграда, Горажда, Фоче, Доброг Поља, Мокрог и Сокоца;

Трио 2 – чишћење завоја Дрине, односно подручја око Сребренице, Братунца и Власенице и на планини Јавор;

Трио 3 – уништење партизана на планини Озрен, између реке Криваје, Босне и Спрече.

Још у току договора о заједничкој офанзиви дошле су до изражаја супротности између Италијана и усташа. Влада НДХ противила се уласку италијанских трупа у источну Босну, се-

ДОБРОВОЉАЧКА ВОЈСКА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Добровољачка војска Југославије је првобитни назив за добровољачке одреде у саставу Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије (НОП и ДВЈ).

После саветовања у Иванчићима недалеко од Загреба, Врховни командант НОП одреда Југославије Јосип Броз Тито је на путу од Романије према Фочи, у другој половини јануара 1942. године, одлучио да се од људства бивших четничких одреда које је било спремно да се бори против окупатора, али не да и да ступа у партизанске јединице, формирају добровољачки одреди под командом Врховног штаба НОПОЈ-а. У складу с тим Врховни штаб је променио назив у Врховни штаб НОП и ДВЈ и одредио формацију јединица Добровољачке војске, систем командовања и прописао амблем (национална тробојка) на капи.

Те јединице су формиране само у источној Босни. Тако је на Јахорини 21. јануара 1942. формиран Јахорински добровољачки одред. После разбијања четника у гор-

њем току реке Дрине формирана су још два добровољачка одреда – Фочански и Дрински, претежно од људства разбијених четничких јединица. У југоисточној Босни, када је Ударна група Врховног штаба (Друга пролетерска ударна бригада и три батаљона Прве пролетерске ударне бригаде) разбила главне четничке снаге, у марту 1942. године формирана су још четири добровољачка одреда: Рогатички, Власенички, Сребренички и Крајишки.

У саставу Бирчанског, Романијског и НОП одреда „Звијезда” формирано је и девет добровољачких батаљона. Током операције „Трио” ове јединице, изложене четничкој пропаганди и ударцима надмоћнијих окупаторско-квинлишких снага, нису успеле да се одрже.

Њиховим формирањем наглашена је ослободилачка, антиокупаторска платформа Народноослободилачког покрета, да би се обезбедила подршка и учешће најширих народних маса.

верно од демаркационе линије и учешћу четника у операцијама. Главни стожер НДХ, супротстављајући се укључивању четника у борбе на простору који је био под хрватском јурисдикцијом, нагласио је да ће властитим снагама запосести територију у источној Босни. За извођење операције у источној Босни формирана је посебна борбена група под командом немачког генерала Бадера, у чијем саставу су биле: немачка 718. дивизија и 3. батаљон 737. пука 717. дивизије, италијанске дивизије „Тауринезе“, „Каћатори деле Алпи“ и „Густерија“, Дангићевих четника и осам до десет усташких и домобранских батаљона, међу којима је била и злогласна „Црна легија“.

Њихов циљ био је уништење око 18.000 партизанских снага распоређених у Првој и Другој пролетерској бригади, 18 одреда и две независне партизанске јединице. Осим њих, према заповести 718. пешадијске дивизије потчињеним групама од 14. априла 1942. године, међу непријатеље се убрајају и четници уколико пружају отпор као и све особе које нису из места, или су се тек вратили. За њих и њихову пратњу пресуда је била стрељање на лицу места.

Злочини „Црне легије“

Мада дуго припремана, офанзива у источној Босни није почела предвиђеног дана, нити се одвијала онако како је планирана. Иако је почетак офанзиве био предвиђен за 15. април, главни стожер НДХ, без знања Штаба генерала Бадера, већ 31. марта упућује усташку „Црну легију“ из рејона Хан Пијеска ка Власеници, коју је заузела 1. априла. У намери да освоје границу на Дрини, још средином марта 1942. године из Сарајева, под командом Јуре Францетића, креће десетак хиљада до зуба наоружаних усташа који пред собом терају збегове Срба од Олова, Сарајева, Кладња, Хан Пијеска, са Романије и Сокоца, из Рогатице и Борика. Уплашени народ кретао се ка Вишеграду, надајући се да ће ту прећи Дрину и склонити се у Србију. На вишеградској ћуприји, међутим, италијанска стража је преко реке пуштала само оне који су имали злато, стоку или неку другу вредност. Остали су мора-

ли низводно до Милошевића и Старог Брода, где су, скелом или чамцима, покушавали избећи патроле злогласне „Црне легије“.

И тако из дана у дан, од краја марта до почетка маја, непрегледне колоне Срба улазиле су у дрински кањон из кога се већина никад није вратила. У вечерњим часовима скела и чамци обустављали су превоз људи преко Дрине, а преостале би изненада опкољавале усташе. Долазили су стрмим путевцима са Боричке висоравни, где су формирали сатније у селима Бранковићи и Сјеверско, у којима су били најбројнији муслимани из источне Босне. Уследили би незапамћени злочини, убиства, клања, мучења, силовања и бацања у Дрину. Многи су сами скакали у реку, неретко и у групама.

Хроничари су записали да је једног од тих тужних дана 1942. године, не желећи да допадне у руке усташа, са стена у Дрину заједнички скочило чак 320 девојака (!), а највећи и најмасовнији покољ над Србима усташе су у Старом Броду починиле на православни празник Младенце, 22. марта 1942. године.

У том дринском гротлу, окруженом водом и стрмим каменитим литицама, зверски је убијено и бачено у Дрину 6.000 невиних Срба.

После тешког сукоба са четницима, 4. априла усташе су заузеле Дрињаче, а 9. априла Братунац и Сребреницу и избиле на Дрину, чинећи при том свирепе масовне злочине претежно према српском становништву, чиме је, пре планираног рока, изведена друга етапа операције „Трио“ и самим тим поремећен општи план операције.

Партизани су се повукли на југ, у италијанску окупацијску зону, што је ометало кретање италијанских дивизија, које су закасниле са пребацивањем у полазне рејоне за напад на правцима Калиновик–Фоча и Сарајево–Трново, па је и прва етапа операције „Трио“ изведена у нешто измењеном плану. Немачки генерал Бадер је због свега тога чак разматрао могућност да откаже целокупну операцију.

Ипак, то се није десило. Хрватско-немачке јединице су у међувремену ојачале „Црну легију“ и одбациле четничке јединице, чистећи тако Дрину од четника до 25. априла. Злогласна „Црна легија“, под командом Јуре Францетића, у том

УСТАШКИ ЗЛОЧИНИ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

У Архиву Босне и Херцеговине, у Сарајеву, постоји извештај под именом „Злочини Францетићеве Црне руке у 1942. години“, који је априла 1947. године сачинила Комисија за утврђивање ратних злочина БИХ, а на почетку тог извештаја, између осталог, наводи се: „Из Сарајева ова легија убица, паликућа и пљачкаша кренула је ка Сокоцу, да би даље прошла кроз источну Босну и избиле на Дрину. На цијелом том походу, све до Сребрнице и Рогатице, ова легија је извршила нечувене злочине

над српским живљем. Убијали су на најгрозније начине, палили читава села, одводили стоку, пљачкали све што су стигли. Испред ових подивљалих звијери народ је бјежао у масама према Дрини, у намери да се пребаци у Србију и да тако спасу голе животе, али су их усташе „Црне легије“ пристигле на обали Дрине, и све што није стигло да се пребаци на другу страну Дрине, ставили су под свој крвави нож...“

периоду извршила је стравичне масовне злочине над српским цивилима и заробљеним четницима у селу Стари Брод на Дрини.

У том периоду Немци су имали четири мртва и 11 рањених, Хрвати девет мртвих и 11 рањених, Италијани три мртва и једног рањеног, а партизани 80 мртвих и 786 заробљених. Ови подаци обухватају само раздобље од 8. до 25. априла.

Према неким изворима тада је страдало између три и шест хиљада Срба, а велики број, више од десет хиљада избеглица успело је да нађе уточиште преко реке Дрине, претежно у атару општине Бајина Башта.

Пошто је устаничка територија стављена под немачку и усташку контролу, а партизанима нанесени знатни губици, требало је спровести и планирани напад на Врховни штаб који се налазио у Фочи, па су, почетком маја, на тај град кренули делови дивизије „Пустерија“ и 718. дивизије. Они су 10. маја продрли у Фочу, али жељени циљ није остварен, пошто се Врховни штаб са Првом и Другом пролетерском бригадом већ повукао с тог подручја.

Средином јуна 1942. године завршена је Трећа непријатељска офанзива. Снаге Осовине успеле су да заузму слободне територије у источној Босни, Црној Гори и Херцеговини, док су се јединице добровољачке војске у источној Босни распале. Такође, распао се и Дангићев четнички покрет.

У италијанским извештајима из тог периода истиче се да офанзивне операције против партизана представљају ве-

лику тешкоћу и скоро увек се свODE на „напад у празно“, пошто се изненађење, тај основни услов успеха, тешко постиже. С друге стране, „партизани увек нападају ноћу, из велике близине, начелно један до два дана после поседања положаја или места, по сваку цену тежећи ка изненађењу, у нападу су веома упорни и енергични, истичу се савршеним познавањем терена и брзином покрета, уживају помоћ становништва, а њихове команде брижљиво проучавају акцију коју ће извести“. У извештају се, поред осталог, предлаже: да се војне колоне упућују само уз јаку пратњу, да се застанци изводе на откривеном земљишту, а гарнизони, на линијама оперативног снабдевања, поставе на размацима не већим од 30 км, те да се око њих изврше бочна чишћења. На крају се констатује: „наш рат је рат без позадине“.

Те речи потврђене су урзо пошто је Врховни штаб по повлачењу из Фоче, крајем јуна и почетком јула, прешао у западну Босну, где је пренето тежиште борбе.

На 14 страна тог извештаја наводе се конкретни злочини које су усташе починиле у селима Соколског, Власеничког, Рогатичког, Сребрничког и Бугојнског среза. Забележено је да је велики број жена, деце и старца изгорело у највећим мукама у запаљеним кућама.

Над оваквим злочинима усташа дуж леве обале Дрине згражавали су се и Немци и Италијани који су наишли неколико дана после тих покоља, који су превазилазили и најгоре немачке злочине. ■

ЧЕТВРТА ОФАНЗИВА –

Операција „Вајс”, започета јануара 1943. године, била је највећа антиустаничка операција нацистичке Немачке и њених савезника у Европи до тада. Њоме је заправо требало уништити новостворену партизанску државу величине Швајцарске.

Након слома устанка у Србији, Црној Гори и источној Босни и Херцеговини, преостале устаничке снаге, средином 1942. године, започеле су пробој кроз окупирану територију, до западне Босне. Током тог офанзивног похода српски и црногорски партизани ослобађали су градове, рушили непријатељске комуникације и стицали масе нових присталица у крајевима кроз које су пролазили. У Босанској Крајини и Лици спојили су се са тамошњим устаничким снагама. Политика борбеног јединства коју су водили омогућила им је да повежу српска устаничка жаришта у Крајини са хрватским устаничким жариштима у Далмацији и другде. До јесени 1942. године тако је створена пространа ослобођена територија, по површини већа од Швајцарске, са центром у Бихаћу, где су партизани образовали владу.

Стварање нове слободне територије постало је проблем за Хитлера на глобалном плану, па је, између највиших представника нацистичке Немачке и фашистичке Италије, убрзо дошло до низа састанака, како би се угушио устанак у Југославији. За разлику од устанка с јесени 1941. године, када су окупатори имали против себе масу слабо наоружаних сељака, организованих у одреде и чете, сада су имали високомотивисану и дисциплиновану устаничку војску, организовану у бригаде, дивизије и корпусе.

Тако нешто било је тада без преседана на европским територијама под нацистичком окупацијом.

Договор Хитлера и Мусолинија

Велику антиустаничку операцију договорили су лично Хитлер и Мусолини, а план за њено спровођење разрадили су немачки командант за Југоисток генерал Александар Лер и командант италијанске 2. армије генерал Марио Роата. Између немачког и италијанског врха било је неслагања да ли против партизана употребити само легализоване четнике или и „четничку паравојску”, која би, касније, евентуално могла дићи оружје против њих. На крају је превладао став италијанског руководства да се употребе сви расположиви четници, али су Немци инсистирали да нелегални четници буду разоружани у завршној фази операције.

НЕРЕТВА

Најзад, 3. јануара 1943. у Риму је коначно усвојен план велике зимске операције „Вајс“ (немачки: бело). Одлучено је да се за предстојећу офанзиву у Југославији употреби пет немачких и пет италијанских дивизија, као и расположиве јединице усташа и четника. Четници су до тада више пута „садејствовали“ у операцијама Осовине против партизана, али је то била прва велика операција где се од почетка рачунало на њих.

На основу одлуке италијанске Врховне команде, започета је велика мобилизација четника у Херцеговини и Црној Гори и њихово организовано пребацивање железницом на запад. Врховни командант Југословенске војске у отаџбини генерал Драгољуб Михаиловић мобилизацију регрута за операцију сила Осовине спроводио је под фирмом борбе про-

тив „усташа и Немаца“, што је одговарало расположењу бораца. Како би били сигурни да до те ситуације и четничког напада на немачке и усташке јединице не дође, италијански генерал Марио Роата наредио је 15. јануара свим потчињеним трупима:

„Не сме (наглашавам: не сме) се догодити да споменуте формације [четници], за време и после операције, дођу у додир са немачким и хрватским трупима...“

Четнички команданти су, наравно, знали против кога иду да се боре. У директиви својим командантима за напад на слободну територију, од 2. јануара 1943, Михаиловић наводи да им је циљ да „ослободу ову српску територију комунистичког терора“: „Наша је намера да из обухватног положаја кога имају, наше снаге изврше концентричан напад на комунисте на означеној просторији, униште их и тиме ослободу ову српску територију комунистичког терора.“

Према извештају италијанског генерала Роате немачком генералу Леру, под италијанском командом 3. јануара 1943. било је 19.000 четника.

Пад Бихаћа

У цичу зиму, 20. јануара 1943, Немци и њихови савезници започели су концентрисан напад на слободну територију Лике, Баније, Кордуна и западне Босне. Након недељу дана огорчених борби, када су постале очигледне размере непријатељске офанзиве, партизански врховни командант Тито, 27. јануара 1943, донео је одлуку о предузимању контраофанзиве ка долини Неретве.

Тактика партизана састојала се у томе да на правцу најјаче концентрације непријатеља избегну главни удар, да би му, након тога, наносили низ удараца на местима које сами изабери. Две јаке групације НОВЈ остављене су да бране своја подручја (1. хрватски и 1. босански корпус), док је главнина војске (1. и 2. пролетерска дивизија, 3. ударна и 7. банијска и 9. далматинска дивизија) започела пробој у правцу Прозор – долина Неретве – Херцеговина.

За то време, делови немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 29. јануара, заузели су Бихаћ. Друга места слободне територије и даље су жилаво брањена.

Многи четнички борци мобилисани су са причом да иду у борбу против усташа и НДХ, а када су видели да их воде против партизана, морал им је драстично пао. Већ 7. фебруара мајор Петар Баћовић извештава генерала Дражу Михаиловића да са Италијанима напада партизане у Крајини, да његови људи траже да се врате кући, да су неки четници прешли партизанима и да четници не могу држати ништа од територије коју су отели партизанима, изван италијанске жице: „Прекосутра предузимам следећу операцију: са 2.000 људи и италијанском артиљеријом нападам правац Стрмица – Тишковац – Срб, где је гро комунистичких снага... Добио сам за војску веш и шаторска крила, шест бацача, 2 топа и муницију. Наши људи траже да се врате кући...“

Ђујићевих 130 људи са бацачима и тешким оруђем отишло је партизанима. Понављам, а то ми је и дужност, да на територији Динарске области нема ни једно слободно место, нити су га Динарци у стању држати, изван талијанске жице."

Пробој ка Херцеговини

Титов план био је једноставан – избећи борбу са четири непријатеља истовремено и устремити се на најслабијег. Главна оперативна група НОВЈ започела је противофанзиву ка југоистоку, пробијајући се из немачке ка италијанској окупационој зони. За веома кратко време, главне партизанске снаге прешле су под борбом 300 километара, од Бихаћа до надомак Мостара.

Четнички вођа Михаиловић, видевши да се гоњени партизани крећу у правцу „његове“ територије, одлучио је да им, уз помоћ Италијана, постави „мишоловку“ у кањону Неретве и докрајчи их. У том смислу, 14. фебруара командант четничких операција Захарије Остојић јавља да су партизани у Лици поражени, да се повлаче ка Херцеговини и да их треба докрајчити са Италијанима: „Комунисти у Лици тучени. Њихове главне снаге повлаче се ка Херцеговини и већ су делом пришле десној обали Неретве... Моменат је да се одсудно туку... Од Грахова надиру Херцеговци и Динарци са Италијанима, а од Прозора ће ићи Црногорци и Херцеговци са 4.000 Италијана од Имотског."

Партизани су до 22. фебруара, за мање од две недеље, порушили комплетне комуникације у долини Неретве и онда уништавали један по један одсечени италијански гарнизон. Дневно је заробљавано или у борбама убијано на стотине војника фашистичке Италије. Тако су 16. фебруара јединице 2. пролетерске дивизије пресреле и разбиле читав 1. батаљон 260. пука италијанске дивизије „Мурђе“, који се кретао уз Неретву. Убијено је 86, а заробљено 286 италијанских војника, након чега су партизани заузели околне гарнизоне. У дневном извештају Команде италијанског 6. армијског корпуса од 17 фебруара 1943. наводи се: „Још нема вести о Првом батаљону 260 пеш. пука који је кренуо из Дрежнице за Јабланицу. Ограђујемо се да саопштимо губитке који још нису проверени."

Истог дана, Команда 6. италијанског корпуса оценила је да је Мостар директно угрожен: „Према наведеним вестима и Мостар је директно угрожен знатним партизанским снагама које, према извештају 6. хрватске дивизије (НДХ) и других извора, достижу до 4.000 људи."

Сутрадан, 17. фебруара, јединице 3. дивизије НОВЈ после огорчене дводневне борбе заузеле су Прозор (битка је остала чувена по наређењу „Прозор мора пасти!"), сломивши отпор 3. батаљона 259. пешадијског пука дивизије „Мурђе“ и чете тенкова. Погинуло је 220, а заробље-

но 280 италијанских војника, док су партизани имали 117 рањених и 23 мртва. Заплењена је огромна количина наоружања и муниције, укључујући пет тенкова.

Партизани су након пада Прозора, по совјетском узору, побили читав заробљени батаљон дивизије „Мурђе“, који је претходно одбио позив на предају. Лешеве италијанских војника бацали су у Неретву, како би доплатили до окупационе команде у Мостару: „Сви италијански војници – цео трећи батаљон 259-те чете „Мурђе“ дивизије – послати су у смрт... Многи лешеве су бачени у реку Раму. Неколико их се закачило између дебла и ја сам заједно са нашим официрима злобно уживао при помисли како италијански официри на мостовима и обалама у Мостару престрављени од ужаса посматрају Неретву загушену лешевима њихових војника“, говорио је Милован Ђилас.

Слична судбина задесила је и друге италијанске војнике, који су убијени у изненадним нападима и заседама партизана. Италијанској команди у Мостару послат је гласник са поруком да већину преживелих из 1. батаљона 260 пука дивизије „Мурђе“ партизани држе у заробљеништву: „Официр заробљен од партизана стигао је у Мостар навече 17. са писмом Друге пролетерске бригаде која јавља да је батаљон савладан, 286 заробљених, међу којима командант, и много рањених војника."

Истовремено, извештај италијанске команде од 17. фебруара сведочи о значајној помоћи „антикомунистичких добровољаца“ (тј. четника) који су почели да пристижу. Виша италијанска команда Словенија – Далмација 18. фебруара, очекујући да партизани могу ударити на Мостар, наређује уједињење свих снага, укључујући четнике, у Мостару: „Потребно је имати у виду могућност да ће непријатељ ударати на Мостар тежећи даље доњој Неретви. Отуд потреба за сједињавањем свих снага – укључивши и четнике – у зони Мостар, да би се супротставила једна збијена маса..."

На основу тога, 18. фебруара, генерал Марио Роата наређује команданту 6. армијског корпуса да у рејону Мостара и бокситних рудника прикупи све своје и четничке снаге. Истог дана, начелник четничке команде за источну Босну Захарије Остојић јавља генералу Михаиловићу да је ситуација критична и да само „од брзине пристизања појачања зависи одбрана Херцеговине“. „Комунисти су јуче заузели Прозор, Дрежницу, Острожац и Горанце. Талијани изгубили 2.000 људи, 4 топа, 10 бацача и много хране и муниције... Из Благајског батаљона побегло 50 људи у шуму и цео муслимански батаљон... Од брзине пристизања појачања зависи одбрана Херцеговине и тучење комуниста. Талијани не излазе из вароши... Снаге комуниста се појачавају приласком мештана..."

Италијански гарнизони падају

Истовремено, 20. фебруара врховни командант НОВЈ Тито извештава Штаб 1. пролетерске дивизије о великим победама: „Пао Прозор, Брадина, Раштелица, Острожац, Дрежница, Грабовица, и друге станице. Сви гарнизони Италијана уништени или заробљени. Убијено до сада: 1.500 Италијана, а 600 заробљено. Ми смо задобили 6 топова са 6.000 граната, 7 тенкова, 34 камиона, 8 вагона пушчане муниције, око 15 бацача и огромну количину митраљеца, пушака и пушкомитраљеца, неколико радио станица, а нарочито велику количину намирница.”

Истог дана, делови 3. дивизије НОВЈ заузели су гарнизон Раму, који је бранила ојачана чета 1. батаљона 259. пука дивизије „Мурђе”, у јачини од око 200 војника и шест тенкова. Побито је 183, а заробљено седам италијанских војника. Заплењена је велика количина наоружања, укључујући четири тенка: „Наш батаљон јутрос је напао посаду са јаком минобацачком ватром и после краће борбе деморалисана италијанска посада, услед дотадашњих тешких губитака, почела је бекство у правцу Острошца. Херцеговачки батаљон у стопу ју је гонио, док су Италијани бежали бацајући оружје по путу и у реку Неретву. Тако су побијена у току борбе и гоњења 102 Италијана и три домобрана, а заробљено седам домобрана. Остатак је наишао на заседу 5. бригаде код Острошца, уз помоћ два тенка и тамо је побијено 78 Италијана и уништена два тенка.

У помоћ окруженом италијанском гарнизону у Јабланици 21. фебруара, кренуле су удружене осовинске снаге из Мостара и Сарајева. Немачка 718. дивизија, ојачана снагама НДХ и подржавана тенковима и авијацијом, наступала је преко Прозора и Коњица. Снаге италијанског 6. армијског корпуса, заједно са четницима, наступале су из Мостара према обалама Неретве.

Ипак, италијански гарнизон није издржао, па је 22. фебруара, после борбе која је трајала два дана и две ноћи, 4. пролетерска црногорска бригада сломила отпор 1. батаљона 259. пука дивизије „Мурђе” и ушла у Јабланицу код Мостара. Дивизија „Мурђе” имала је 33 мртва и 164 заробљена. Уништавајући италијанске гарнизоне на Неретви, снаге НОВЈ заплениле су велики део наоружања дивизије „Мурђе”. Малобројне преживеле италијанске рањенике Немци су евакуисали у Земун.

Општи напад на партизане

Након што је ноћу 20/21. фебруара 2. пролетерска дивизија НОВЈ ушла у Јабланицу и опколила италијански гарнизон у касарни, са око 400–450 Италијана и једним пуковником, већ 22. фебруара око 1.500 четника нападо је делове те дивизије.

Четнички командант Доброслав Јевђевић извештава Захарија Остојића да је са Немцима договорено да се држе своје зоне и не прелазе Неретву: „Данас сам са немачким официрима направио споразум да не прелазе леву обалу Неретве, а да међусобно избегавамо контакт. Истовремено је пристигла и помоћ немачке авијације.”

Након прикупљања четничких снага, 26. фебруара, Захарије Остојић, командант Истакнутог дела Врховне команде ЈВО, наредио је општи напад на партизане у долини Неретве. Све четничке снаге за ту ситуацију подељене су у три колоне. Под командом пуковника Баја Станишића биле су лева колона јачине око 2.000 људи, и средња јачине 1.500 људи. Командант десне колоне, јачине око 3.500 војника, био је мајор Војислав Лукачевић. Већ 27. фебруара генерал Михаиловић јавља мајору Остојићу да одобрава план напада на партизане. Истог дана Михаиловић јавља Баћовићу да је стигло још преко 5.000 четника из Црне Горе, и износи преглед стања на фронту: „Коњиц је у нашим рукама. Немци нападају комунисте у правцу Прозора и преко Иван планине. Баја Станишић је на десној обали Неретве северно од Мостара у правцу Дрежнице са око 2.000 људи. Теткићи [Италијани] су у Мостару...”

Према сопственом прорачуну, командант четничких снага на Неретви Захарије Остојић почетком марта 1943. располагао је са укупно око 12.000 војника, ангажованих у борби против НОВЈ у долини Неретве. У депеши од 3. мар-

та Остојић јавља генералу Михаиловићу о успесима на фронту и Лукачевићевој популарности код окупатора: „Иначе Италијани и Немци Воји дају све и први га поздрављају. Зову га четничким ђенералом. Воја је стекао општу популарност, не само код наших, него чак и код окупатора“. Остојић у депеши генералу Михаиловићу закључује: „Бојим се да ми жабари не покваре све планове за уништење болшевика, а опет не можемо без њихове хране и муниције.“

После процене дотадашњег развоја догађаја, Михаиловић 5. марта 1943. јавља Баћовићу: „Ситуација на Неретви одлична. Комунисти потучени. Коњиц, Јабланица, Рама у нашим рукама.“ Већ 6. марта захваљује свом главном руководиоцу операција Остојићу: „Богу хвала, изгледа да смо комунисте потукли... Вама лично захваљујем на залагању и пожртвовању и најуспешнијем вођењу операција. У моје име захвалите и трупама као и свима сарадницима на овом великом делу.“

Након тога следи историјски пробој партизана преко срушеног моста на Неретви и тежак пораз четника на левој обали. Увече 6. марта једна десетина добровољаца бомбаша, са Стевом Опачићем на челу, почела је да се пуже

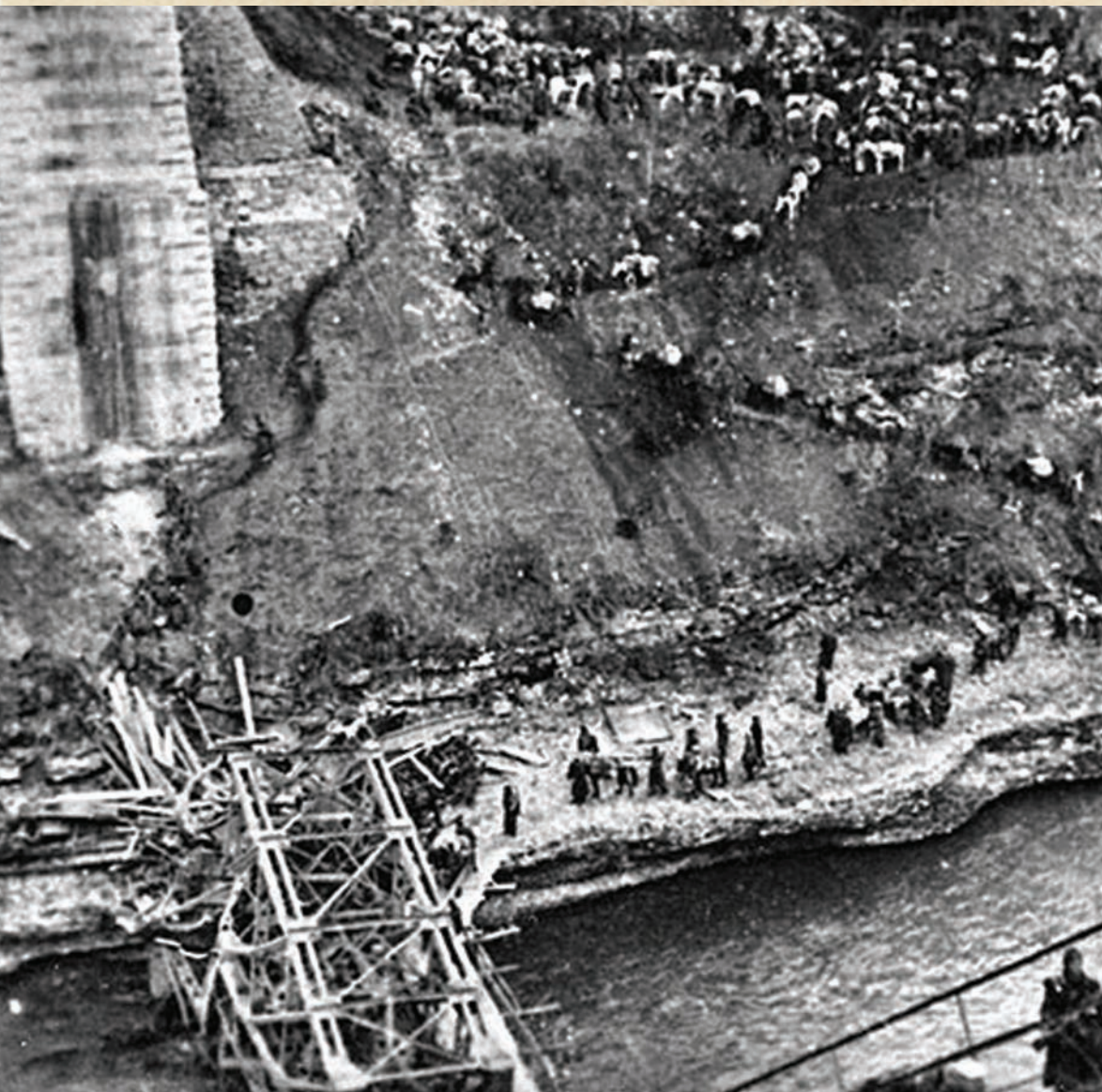
преко челичне конструкције порушеног железничког моста на Неретви код Јабланице.

Четничке страже биле су у бункеру код моста на левој обали. Партизански бомбаши уништили су бункер и два пушкостражеза чијом су ватром четници покушавали да их зауставе. Даљим елиминисањем четничких предстража створени су услови за прелазак јачих снага. Прво се пребацио један батаљон, а затим, када је око поноћи на порушеном скелету старог постављен провизорни viseћи мост, на леву обалу реке прешла су још три батаљона Друге далматинске и три батаљона Друге пролетерске бригаде. До зоре 7. марта, ове јединице успеле су, залазећи иза четничких положаја, да у четничким јединицама изазову панику, нанесу им огромне губитке и одбаце их према истоку. Истог дана, Војислав Лукачевић извештава Дражу Михаиловића о овом „локалном неуспеху“ и извештава да ће против „комуниста“ бити упућена оклопна појачања Немаца.

Међутим, локални порази постали су велики у наредним данима. Већ 8. марта, када је Друга пролетерска бригада ноћним нападима сломила отпор четника и разбила њихове снаге у окуци Неретве, мостобран је био дефинитивно учвршћен. Паралелно, 7. марта кренула је у противнапад и Трећа дивизија НОВЈ. До 15. марта пребачене су и остале партизанске јединице, а ноћу између 15. и 16. марта преко моста на Неретви пребачена је и последња група рањеника са заштитницом.

Немачке дивизије су 17. марта избиле на Неретву, коју су партизани до тада већ прешли. Немачка операција „Вајс“ била је тиме завршена.

Након пораза на Неретви генерал Михаиловић потиснут је у Србију, а четници су на простору западно од Дрине знатно ослабљени. Битка на Неретви била је не само војни, већ и тежак политички пораз четника. Дража Михаиловић, који је до тада у савезничким земљама словио за борца против окупатора, нагло је изгубио престиж. С друге стране, партизани су, након неуспеха још једне непријатељске офанзиве, постали легитимни савезници водећих антифашистичких земаља, а британска војна мисија ускоро је стигла у Врховни штаб НОВЈ. ■

ПЕТА ОФАНЗИВА – СУТЈЕСКА

Пета непријатељска офанзива, познатија као Битка на Сутјесци, представља можда и најзначајнију битку за Народноослободилачки покрет. У изразито неравноправној борби и на неприступачном терену Немци су дали све од себе како би уништили Врховни штаб и елитне партизанске јединице. Међутим, у томе нису успели, а партизани су, срчаном борбом, огромним пожртвовањем и бројним жртвама, стекли признање западних савезника.

Битка на Сутјесци је прекретница јер од тада почиње снажна савезничка подршка партизанском покрету, посебно Британаца, који су, истовремено, прекинули дотадашњу помоћ снагама Драже Михаиловића, а кањон Сутјеске постао је симбол борбе и весник коначне победе. Та битка била је саставни део операције „Шварц“, која је планирана и спроведена ради разоружања четника и уништења партизана на

КОЧА ПОПОВИЋ

Константин Коча Поповић (Београд, 14. март 1908 – Београд, 20. октобар 1992) био је школовани официр и филозоф, истакнути надреалистички песник, књижевник, партизански војсковођа, југословенски дипломата и народни херој Југославије. Иако је рођен у једној од најбогатијих београдских породица тог времена Кочи није био проблем да одбаци своје класно порекло а после рата и већи део породичног богатства.

Коча Поповић био је поручник Шпанске републиканске армије, а потом командант чувене Прве пролетерске бригаде (касније Прве пролетерске дивизије) током Народноослободилачке борбе Југославије. Након рата био је начелник Генералштаба ЈНА, шеф југословенске дипломатије, те потпредседник СФРЈ. Седамдесетих година повлачи се из политичкога и јавног живота услед чистке „либерала“ у Србији.

Није то био једини пут да се Коча нашао у сукобу са партијом. Иако је по правилу извлачио „дебљи“ крај, испоставило се да су његова размишљања и визије биле исправне.

Константин Поповић искључен је из партије крајем фебруара 1941. године јер се наводно „слабо држао пред класним непријатељем“, односно пред батинањем полиције која га је ухапсила годину дана раније. Ипак, почетком Другог светског ра-

та, Коча је у касно лето исте године враћен назад у партију. Међутим, није му било дозвољено да у НОБ-у буде на политичкој и партијској функцији, већ искључиво на војној и командној, што му је било довољно да постане легенда. Такође, тешко му је опроштено што се самостално одлучио на пробијање непријатељског обруча на Сутјесци и тиме вероватно спасио Врховни штаб уништења.

То су вероватно и разлози зашто је Коча добио орден Народног хероја тек 1953. године, знатно после многих других, мање значајних команданата. Занимљиво је да улогу у коначном добијању ордена највеће заслуге има управо његова Прва пролетерска. Наиме, на десетогодишњицу оснивања Тито се нашао наспрам припадника ове легендарне јединице који су, акламацијом односно скандирањем, тражили да Коча буде награђен. Као ретко кад, Тито је прекидан док је причао. Но, схватио је поруку и Коча је, недуго затим, проглашен херојем.

Ни ту није био крај његовим сукобима. После још једног разлаза са партијом 1972. године, Коча није био позван на обележавање 30. година од битке на Сутјесци. Међутим то му није сметало, већ је сео у свој спачек, дошао на прославу и дочекан као херој.

До краја живота остао је доследан у борби против национализма, који је и окривио за распад земље. Преминуо је 1992. године и сахрањен у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду. Његова последња же-

територији окупиране Југославије. Трајала је око месеца дана, од маја до јуна 1943. године.

Један од разлога за Пету непријатељску офанзиву било је и могуће отварање јужног фронта савезничких снага на Јадрану, па су, сходно томе, Немци осим уништења „побуњеника“ желели и да учврсте обалу, а нарочито своје залеђе. Силе Осовине су у тој офанзиви ангажовале више од 120.000 немачких, италијанских, бугарских и војника НДХ који су, са више од 300 авиона, кренули на двадесетак хиљада партизана, међу којима је било и неколико хиљада рањеника.

О суровим намерама окупатора у тој операцији сведочи и само Хитлерово наређење пред операцију „Шварц“: „Јединице су дужне и овлашћене да у овој борби, без ограничења, такође према женама и према деци, употребе свако средство, ако оно води успеху... Ни један Немац који се бори против банди не сме због држања у борби против банди и њихових присталица да буде позван на дисциплинску или војнојудску одговорност“.

Пре почетка операције Немци су разоружали око три хиљаде четника сматрајући их непоузданим савезницима и великом претњом, уколико би дошло до искрцавања савезника на Јадрану. Четници нису пружали отпор, а тај потез Немаца довео је до сукоба са италијанским савезницима који су имали одличне односе са Југословенском војском у отаџбини.

Изненађен Врховни штаб

И док су се Немци за предстојећу операцију спремали неколико месеци, партизани нису имали представу шта се дешава. Само дан пре почетка офанзиве, ништа не слутећи, Врховни штаб НОВЈ 14. маја наређује 2. пролетерској дивизији да ослободи Колашин, а 1. пролетерској да заузме Рибаревине и пресече комуникације Бијело Поље – Беране. Обе дивизије кренуле су 15. маја да изврше наређења.

Међутим, немачки командант за Југоисток издао је тог дана заповест за концентрични напад против свих наоружа-

ља била је да на одру, испред крематоријума, буде сам, да поред његовог ковчега изостане дефиле хипокрита. Своју имовину, која се састојала од списка, бележака, докумената, фотографија, радне собе, велике библиотеке и

колекције грамофонских плоча, завештао је као легат Архиву Београда. Од 2005. године, Кочин легат доступан је истраживачима и у њему се налази 17.000 докумената.

них јединица на том простору. Истог дана, на истом месту, у исто време, обе стране почеле су да остварују своје замисли. Рано 15. маја 1943. судариле су се 1. брдска немачка дивизија и јединице 1. и 2. пролетерске дивизије. Почела је битка на Сутјесци.

Однос снага био је шест према један. Непријатељ је ангажовао 120.000 војника наспрам 20.000 партизана. При том је разлика била драстична у сваком погледу, чак и у исхрани. Док су се немачке трупе храниле свежим месом, сувим кобасицама, раним поврћем, чоколадом, сушеним воћем, концентратима витамина... дотле је јеловник партизана, према речима партизанке Маре Кустурић, био обогаћен пужевицама, буковом кором или буковим лишћем, те травом киселицом...

После првих сукоба, када је постало јасно да непријатељ жели да направи обруч и уништи партизана, врховни штаб НОВЈ-а покушао је да заузимањем Фоче спречи затварање обруча и обезбеди комуникацију према источној Босни. Напад на Фочу, од 21. до 25. маја, изводила је ојачана Прва пролетерска дивизија, али задатак није извршен.

Отуда је Врховни штаб 27. маја наредио пребацивање свих снага на леву обалу Таре. У напад преко Пиве и Вучева у долину Сутјеске упућена је 1. пролетерска дивизија. Као доминирајућу тачку требало је запосести брдо Вучево, направити коридор за слободни пролаз преко Сутјеске, правцем Зеленгоре и даље у Босну.

И немачка команда је предвидела такву могућност, па је послала претходницу да заузме Вучево. У борби прса у прса, снаге 1. пролетерске дивизије успеле су да збаци Немце и загосподаре том важном тачком.

Немци су затим почели запоседати читаву долину Сутјеске, од Тјентишта до њеног ушћа у Дрину код Челебића. Тим правцем продирала је и 7. СС дивизија „Принц Еуген“ која је опкољавала главнину снага и централну болницу. Почетком јуна почела је права драма на Сутјесци.

Пошто је покушај пробоја фронта преко Фоче пропао, Врховни штаб морао је да се врати на почетне положаје, што су Немци искористили да направе још чвршћи обруч. Тако се првих дана јуна читав Врховни штаб нашао у обру-

чу, заједно са централном болницом у долини Сутјеске и налазио на ивици уништења. Тада је одлучено да се читава група подели на два дела. Прва група требало је да се пробије преко Сутјеске на северозапад, а друга, с централном болницом, преко реке Таре натраг у Санцак.

Покушаји од 5. и 7. јуна да се фронт пробије у доњем току Сутјеске, нису успели. Дан касније, 8. јуна, 1. пролетерска дивизија кренула је преко Милинкладе и избила у рејон Лучких и Врбничких колиба на Зеленгори. Друга пролетерска дивизија имала је мање среће. На месту Баре, недалеко од Волујака било је поприште крвавих борби са јединицама 118. немачке дивизије. Нарочито је страдала Друга далматинска бригада. Само у једном дану погинуло је преко 600 бораца. Остао је мањи вод који је послао поруку Врховном штабу да ће се сви борци борити до последњег. Немачки удари на Барама и Кошуту били су још жешћи.

Нарочито тешка ситуација била је на сектору друге групе, која се са централном болницом пробијала неуспешно преко Таре у Санцак. Зато је Врховни штаб наредио да друга група крене са њом заједно преко Вучева и Сутјеске.

То је изискивало неколико дана, па је обруч за то време још чвршће стегнут. И поред предлога команданта Прве пролетерске дивизије Коче Поповића да се све снаге пробију у правцу где се пробијала Прва пролетерска дивизија, Врховни штаб остао је да чека другу групу коју је предводио Сава Ковачевић. У великом обручу 9. јуна Тито је рањен на брду Милинкладе на планини Озрен.

Пробој

За то време командант Прве пролетерске бригаде Константин Коча Поповић дошао је до закључка да је чекање осталих погубно и послао Титу курира са поруком да он одлази на север и препоруком да крену за њим. Према његовој замисли, немачки положаји требало је да буду безобзирно прегажени и да се преко њих без и најмањег задржавања, наступање настави у најбржем могућем темпу. Коча се побринуо да образложење о пресудном значају ове борбе допре до сваког борца и командира.

Први трачак наде за извлачење из обруча појавио се 10. јуна у раним јутарњим сатима, када је Прва пролетерска бригада код села Балиновац у јуришу прегазила јаку немачку борбену групу. У јуриш су, како сведоче очевици, први и последњи пут кренули сви. Од куvara и курира, до команданта. А повратка назад није било. Истовремено, Трећа крајишка бригада разбила је батаљон борбене групе Фишер и кренула на север према путу Фоча–Калиновик.

После првог обруча, Прва пролетерска дивизија разбила је и други непријатељски обруч и омогућила пробој из окружења свим јединицама. Наредне ноћи Сутјеску је прешао и Врховни штаб са 2. пролетерском дивизијом. Сутрадан, 12. јуна, бригаде су већ овладале путем Фоча–Калиновик, а са пристизањем осталих остварен је план окупљања

Оперативне групе Врховног штаба. Истог дана заузето је село Ратај и тако још више проширена пукотина у немачком обручу. Дан касније, главнина Оперативне групе прешла је пут Фоча–Калиновик, разбивши тако и последњу наду Немаца да ће успети да је окруже.

Ипак, те среће нису били сви. Трећа ударна дивизија Саве Ковачевића, с главнином централне болнице, остала је у непријатељском обручу. На Тјентишту је 12. јуна избројано 214 мртвих партизана, али је дан касније ипак почео одлучујући продор те групе. Дивизија је подељена на неколико делова и пробијала се дуж реке Сутјеске самостално. У једном од таквих јуриша, надомак зидина спаљеног села Крекова, погинуо је славни партизански командант Сава Ковачевић. Уз велике губитке, Трећа дивизија пробила се у долини Сутјеске и ускоро прикључила осталим јединицама на Зеленгори.

Продором према Зеленгори, главнина НОВЈ с Врховним штабом и делом рањеника успела је 14. јуна да изађе из обруча и пође за Босну. Већ 15. јуна командант 1. пролетерске дивизије Коча Поповић констатовао је у депешу да је непријатељ на њиховом правцу разбијен и „очевидно није способан за крупније офанзивне операције”. Истог дана, командант немачких трупа генерал Литерс закључио је да је офанзива завршена.

Укупан број погинулих партизана у бици износи 7.454 бораца (6.946 мушкараца и 597 жена, од којих су њих 352 биле болничарке). Највећи број партизанских жртава био је са подручја Хрватске – 8.925, од чега 5.195 из Далмације, а

САВА КОВАЧЕВИЋ

Сава Ковачевић (1905–1943) био је чувени партизански командант и народни херој Југославије. Погинуо је као командант Треће дивизије у покушају пробоја током битке на Сутјесци 1943. године. О јуначким подвизима Саве Ковачевића написане су књиге. Он је био један од најстраственијих и најистакнутијих револуционара, велики организатор борбе и истакнути командант, друг и човек, који је високо ценио прегалаштво и зналачки чувао борце. У току двогодишњих битака, много пута је сам повео борце у непосредни јуриш, тамо „где смрт гори пред очима”. Није било борбе у којој се није истакао и лично и као командант. Савин хероизам био је нераскидиво повезан и дивно усклађен с његовом магнетском привлачношћу, огромним утицајем на људе и способношћу да истовремено прави подвиге и успешно решава најсложеније борбене задатке. Тамо где је био, „носио” је све и тешко је било учествовати с њим у борби а не следити га или показати колебљивост.

2.179 са Баније, затим Босне и Херцеговине – 8.293, Црне Горе – 3.337, Србије – 1.492, Македоније – 21, Словеније – 19 и из иностранства – 38. Национални састав партизанских бораца био је следећи: Срби – 11.851; Хрвати – 5.220; Црногорци – 3.295; Муслимани – 866; Југословени – 757; Јевреји – 74; Словенци – 21 и друге националности – 21. Сви они били су антифашисти и борци за слободу.

Битка на Сутјесци запамћена је и по суровом обрачуну јединица сила Осовине с рањеним партизанима. Од 3.000 рањеника, више од половине их је остало у обручу, а већина је брутално ликвидирана у чишћењу терена.

Сукоб Тита и Коче

Ову битку обележио је и сукоб између Коче Поповића и Тита. Иако је пробојем „на своју руку“ Коча Поповић са Првом пролетерском дивизијом спасио Врховни штаб, а вероватно и судбину Покрета, по завршетку битке, легендарни командант доживео је критику и био готово ражалован, јер је пробој учинио самоиницијативно. Говорило се да је Прва пролетерска „побегла“ и оставила друге јединице и врховног команданта у обручу. Врховни командант критиковао је Кочу и није усвојио предлог да се Прва пролетерска која је извршила продор похвали. С друге стране, командант 369. дивизије сменио је команданта борбене групе мајора Хенеа, чије је јединице разбио управо Коча.

Штаб 1. дивизије добио је наређење Врховног штаба НОВЈ 1. јула у 10.40: „Коча, Вељко и Фића хитно да дођу

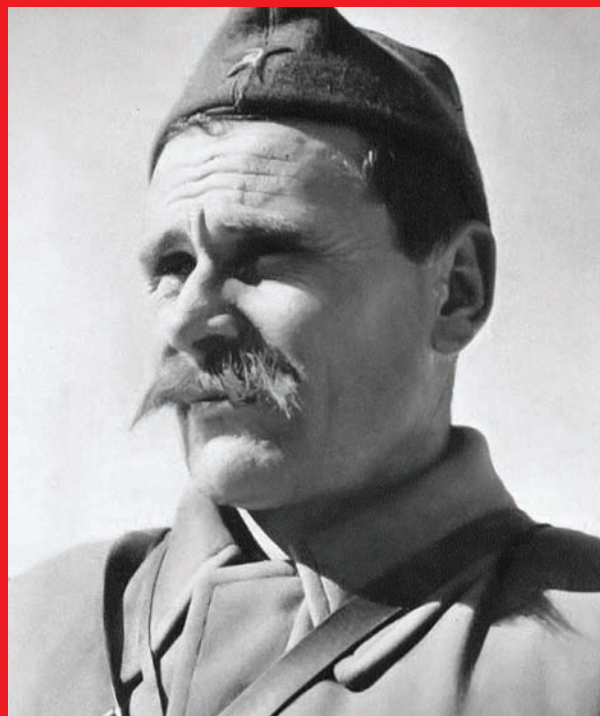
код нас у Кладањ. Команду над 1. дивизијом да прими засад Лекић са Васом, као начелником штаба.“ Према изјави Васе Јовановића, начелника Штаба дивизије, сви у Штабу дивизије мислили су да је Коча смењен. У дивизији је била велика жалост, било је и оних који су плакали. Изгледало је да је командант Коча направио подвиг, пробио немачки обруч на Балиновцу, катастрофу на Сутјесци претворио у тријумф, да би за то био смењен! И сам Коча сматрао је да је смењен. Међутим, врховни командант Тито, после разговора у Плаховићима, вратио га је на положај команданта 1. дивизије. Међутим, нигде не постоји ни најмањи траг о томе шта су њих двојица разговарали.

Тито је, 10. августа 1943, својим највишим командантима доделио високе официрске чинове. Коста Нађ, Пеко Дапчевић и Коча Поповић постали су тада пуковници, а десетак дана касније генерали. Петог октобра 1943. године, Коча је постављен за команданта Првог пролетерског корпуса НОВЈ и на тој дужности остао је до краја јула 1944. године.

Операција „Шварц“ сматра се једном од прекретница у Народноослободилачком рату у Југославији. Само неколико месеца касније, све западне силе почеле су да помажу Народноослободилачки покрет, све до Техеранске конференције када је Титов покрет признат као једини легитимни антифашистички покрет у Југославији.

Због неуспеха операције „Шварц“ немачки заповедници Литерс и Лер су смењени. Крајем 1943. већина четника враћена је из интернације, а Вермахт је са четничким вођама потписао уговоре о сарадњи. ■

Довољно је споменути само неке догађаје. Новембра 1941, с малом групом бораца напао је, на путу Билећа–Вилуси, колону из дивизије „Марке“. Тада је скочио на непријатељски тенк и заробио посаду, а колона је, уз губитке од 11 убијених, 22 рањена и 77 заробљених, разбијена. Разбио је другу, знатно јачу италијанску колону, која је од Требиња хитала у помоћ. Још једном ће, код Острошца у Четвртој офанзиви, с групом бораца јуришати на тенкове, скочити на један и савладати посаду. У истој офанзиви, његове јединице безуспешно су нападале 15/16. фебруара 1943. утврђени Прозор, који је стајао као главна препрека на путу повлачења централне болнице. Када је сутрадан стигло Титово наређење: „Прозор ноћас мора пасти“ – Сава је стигао на прву ватрену линију, привукао артиљерију испред стрељачког строја и директним погоцима искусног артиљерца срушио неколико бункера и тако омогућио продор у град, што је било одлучујуће. Тако је урадио јула 1941, у борби за Грахово, тако ће урадити у борби с немачким тенковима на Крнову, па у борби на десној обали Сутјеске, у Петој офанзиви. Његова јуначка смрт само је повећала сјај легенде.

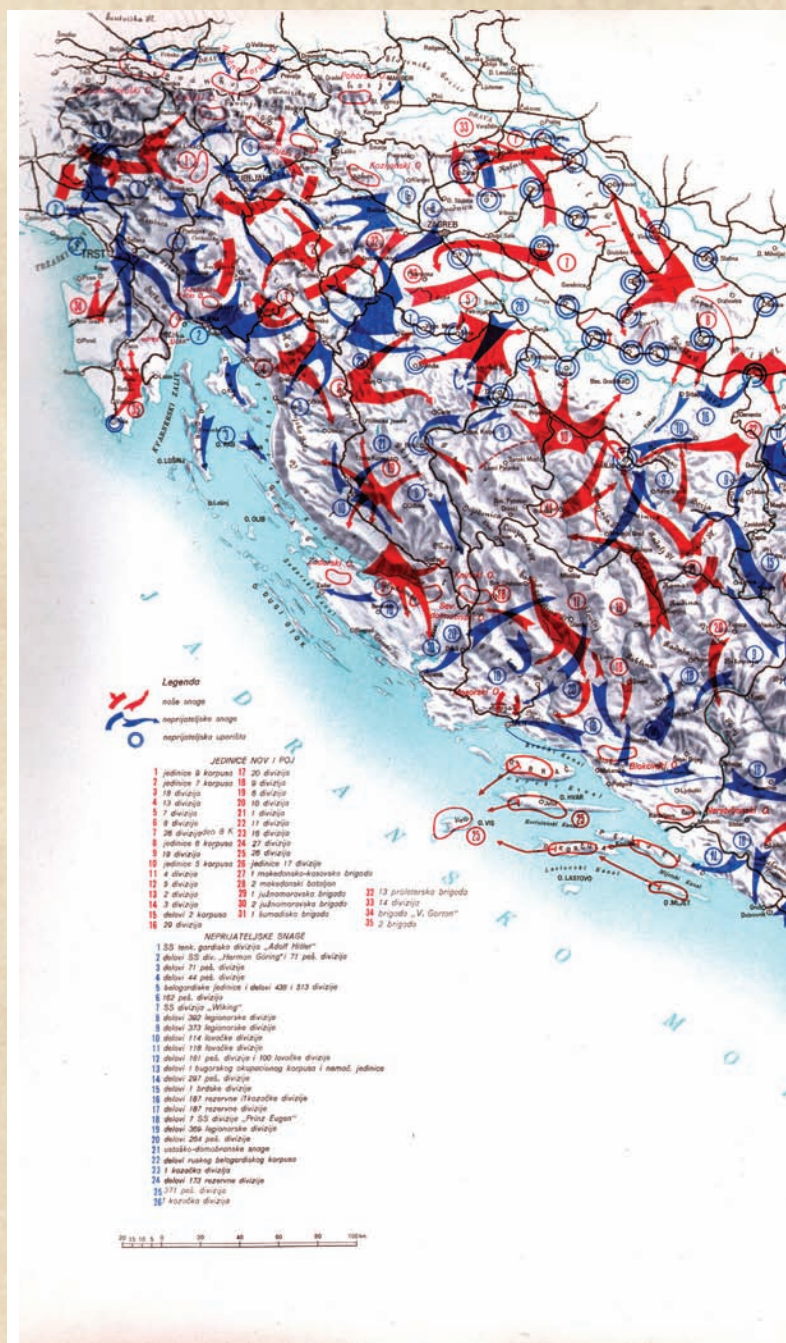
ШЕСТА ОФАНЗИВА – КАПИ

Шеста непријатељска офанзива је уобичајени назив који се у социјалистичкој Југославији користио за низ операција сила Осовине, предузетих 1943. и почетком 1944. године, с циљем уништења партизанских снага на подручјима освојеним након капитулације Италије

Партизани су, од италијанског слома, стекли контролу над новим великим територијама попут Истре, Далмације и залеђа, Лике, Херцеговине, Црне Горе, па чак и Словеније. Запленили су велике количине оружја и муниције и других војних залиха, а покрету је пришло на хиљаде нових добровољаца. Тада су, макар на кратко, освојили и градове на Јадрану. Важност Јадрана је изузетна јер осим лакшег снабдевања очекивало се да би савезници могли да ту покушају искрцавање.

За четнике, капитулација Италије није значила само губитак драгоценог извора снабдевања већ и губитак власти над великим делом сеоских подручја у Црној Гори, Херцеговини, северној Далмацији, западној Босни и Лици, где су више од годину дана имали власт уз италијански пристајак. Четници су тако изгубили вероватно најбољег савезника током рата.

У жељи да освоје или поврате територије које су Италијани напустили, четници су, током септембра и октобра 1943. године, преузели офанзиву на војнике Вермахта и на кратко заузели неколико градова у Санџаку и источној Босни, попут Пријепоља, Вишеграда, Рогатице, док напада на немачке гарнизоне у Србији није било. Ништа од освојеног нису успели да задрже, јер су их из тих градова убрзо истрерали партизани.

Савезници окрећу леђа Михаиловићу

Незадовољни дотадашњим држањем Југословенске војске у отаџбини савезници су упозорили Михаиловића да одмах почне са извођењем акција против Немаца. Постављен је ултиматум и задат рок да отпочне са противосовинским активностима према инструкцијама савезничке

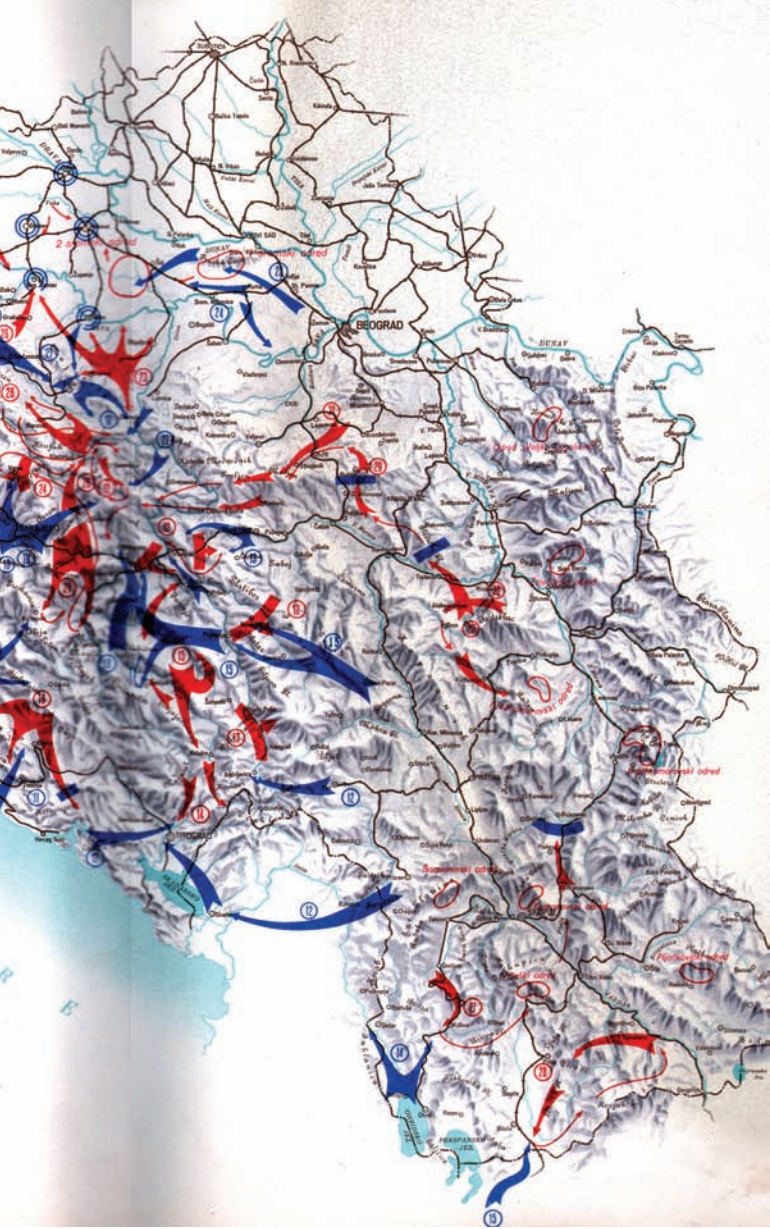
команде Средоземља. Главни циљ био је преношење тежишта борбе у Србију, како би се пресекала линија снабдевања од Грчке до Београда. Међутим, будући да Михаиловићев четници нису извели те противосовинске активности, у децембру 1943. савезници одлучили да ускрате сваку помоћ Михаиловићу, а да сву даљу помоћ и подршку пренесу на партизана. „Слобода којом се Немци служе железнич-

ТУЛАЦИЈА ИТАЛИЈЕ

ŠESTA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA

(od polovine septembra 1943 do januara 1944 godine)

ким пругама од Грчке до Београда за превоз и издржавање трупа неподношљива је”, биле су речи савезничког команданта Средоземља Хенрија Меитланда Вилсона, којим је запечаћена судбина Михаиловићевог покрета.

Сам Михаиловић је убрзо почео преговоре са Немцима како би добио помоћ у борби против комуниста који су,

сходно савезничком плану, намеравали да уђу у Србију. Немцима су, са друге стране, у моменту свеопште дефанзиве били преко потребни савезници, па макар и они у чије су искрене намере сумњали. За разлику од претходних офанзива, иницијатива је сада била на страни савезника. Такође, сада су у сукобу на обе стране далеко бројније снаге. И, улог је био знатно већи.

Након савезничког признавања и добијања помоћи, партизанима се прикључило на хиљаде нових бораца. Осим досадашњих герилских, почело се и са фронталним сукобљавањем с непријатељем. Такође, Вермахт је ангажовао знатно снажније трупе него раније. Према неким проценама, у офанзиви је било ангажовано више од 300.000 окупаторских војника и њихових савезника.

У таквој ситуацији, када се покрет отпора раширио до саме границе Рајха, а непријатељ претио да нападне преко Јадрана, штаб немачке 2. оклопне армије заједно са командантима корпуса и дивизија разрадио је планове зимске операције у централном делу Југославије, која је трајала од 3. децембра 1943. до 15. фебруара 1944. године.

„База која је досад задобијена у Италији, још није довољна за инвазију у Далмацији... операција према подручју Југоистока могла би се очекивати тек у пролеће 1944. године. То време мора се искористити за изградњу одбране обале и рашчишћавање унутрашње ситуације”, стоји у једном немачком документу којим се образлаже планирање офанзиве. Шесту офанзиву чиниле су три операције:

„Округла муња” у источној Босни, „Снежна олуја” у Санцаку и „Јесењи плусак” у јужној Далмацији.

Операција „Округла муња”, у југословенској терминологији Лимско-дринска операција, представља најамбициознију и, по употребљеним снагама, највећу зимску антипартизанску операцију у Југославији 1943/1944. Трајала је од 4. до 16. децембра 1943. и захватила широки простор Рашке области и источне Босне. Циљ операције био је доношење тешких удараца, опкољавање и уништење јединица Другог и Трећег корпуса НОВЈ које су деловале на том простору. Немачка команда пажљиво је анализирала распоред и дејства снага НОВЈ на чијих је 12.000, опремила 75.000 бораца.

Једна од најбриљантнијих акција Вермахта током Другог светског рата јесте Пријепољска битка, којом је и отпочела Шеста офанзива. Главна колона Прве брдске дивизије наставила је наступање и 5. децембра после подне продрла у Пљевља, одбацивши слабије делове Друге пролетерске и Друге далматинске бригаде. Услед наглог продора Немаца, позадински органи нису успели да у потпуности ева-

куишу складишта хране и материјала из Пљеваља, па је један део уништен, а део су Немци запленили. Немачке снаге успеле су да задају ударце и нанесу знатне губитке неким јединицама Друге пролетерске и Пете крајишке дивизије, овладале су градовима и комуникацијама у тој области, али нису успеле у основној намери да разбију и униште главнину партизанских снага.

Неспремни за командосе

Основну препреку за немачко наступање, али и значајан ослонац одбране НОВЈ, представљала је река Лим. Штаб немачке Прве брдске дивизије имао је под својом командом и 2. пук „Бранденбург“, специјалну јединицу командоса. Стога су направили смео и креативан план напада. Уместо раније примењиваног снажног удара по предњим положајима противника, уз помоћ штаба пука „Бранденбург“ разрађен је план по којем је главни циљ напада – мост на Лиму у Пријепољу, требало да буде освојен акцијом командоса непосредно пре почетка главног напада.

Тако су 4. децембра пре зоре, групе маскираних немачких командоса из 2. пука „Бранденбург“, према плану, уз помоћ водича из муслиманске милиције, успеле да заобиђу положаје Чачанског батаљона Друге пролетерске бригаде. Немци су ушли у Пријепоље, хладним оружјем ликвидирали стражу на мосту и заузели мост на Лиму.

Делови пука су истовремено, након успешног прикрадања, мањим интервенцијама против партизанских делова успели да створе уже обезбеђење пута који низ реку Милешевку води у Пријепоље.

Још пре него што је одбрана савладана, Немци су успели да са масом снага пређу Лим. Јединица која је требало да буде ослонац одбране, Прва шумадијска бригада, затечена је потпуно неразвијена за борбу, у свом преноћишту, у болници са леве стране Лима. На тај начин, Немци су још пре право отварања борбе, успели да освоје доминантне позиције. Кључни и најделикатнији циљ напада, мост на Лиму у Пријепољу, освојен је препадом и задржан правовременим развојем напада.

Била је то једна од примерно изведених и најуспешнијих немачких тактичких акција током рата у Југославији. Командант батаљона „Бранденбург“ који је заузео мост, капетан Конрад Штајдл, за ову акцију одликован је витешким крстом.

Одлуком Врховног штаба 2. јануара 1944. због пораза у Пријепољској бици смењен је цео штаб Друге пролетерске дивизије. У току само једног дана, 4. децембра, јединице Друге пролетерске дивизије имале су 395 погинулих и 13 заробљених.

И у наредном периоду Немци су постигли знатне успехе и отворили себи простор за брзо напредовање у дубину слободне територије. У томе су им помогле и неке лоше одлуке команде Пете дивизије. Прилагођавајући своју тактику партизанском начину борбе, немачке снаге успеле су да нанесу тешке губитке 2. и 5. дивизији. Током две недеље, ко-

лико је трајала операција, Немци су успели да прокрстаре простором између Тузле, Сарајева и Сјенице.

Према подацима у немачкој Врховној команди партизански губици у овој операцији процењују се на 9.000 људи, док немачки губици износе 106 мртвих, 535 рањених и седам несталих.

Међутим, ти успеси имали су само привремен значај. Јединице НОВЈ стекле су ратно искуство и чврстину, тако да их није било могуће разбити. Применом маневра оне су избегавале одлучне ударце и забацивале се у позадину противничког распореда, где су нападале мање јединице и постаје и обнављале слободну територију. Пета крајишка дивизија је тако након две узастопне немачке операције већ у првој половини јануара 1944. године поново заузела Фочу, Чајниче, Горажде, Миљевину и Калиновик и успоставила пространу слободну територију.

Операција „Снежна олуја“, која се водила у Западној Босни, била је наставак прве фазе зимске кампање. Њен циљ био је прилично амбициозан, уништити врховно руководство Народноослободилачког покрета Југославије, које се тада налазило у рејону Јајца, и вођу покрета Јосипа Броза Тита. У оквиру друге етапе операције „Снежна олуја“, јануара 1944. године, изведене су две корпусне операције: „Хук шуме“ и „Погача“.

Немци су планирали да нападима из правца југа и југоистока, уз подршку авиона, тенкова и артиљерије, приморају јединице Трећег корпуса на одсудну битку на доста уском простору у рејону реке Криваје, где би биле изложене коначном уништењу. Иако су им нанети знатни губици, партизани су успели да се извуку из окружења 28. децембра. Последњи део Шесте офанзиве јесте операција „Хук шуме“, у којој су се снаге Вермахта и НДХ сукобиле са партизанима у Западној Босни. Истовремено, као саставни део офанзиве, помоћним снагама предузета је операција између реке Саве и северно од линије Добој – Теслић – Бања Лука. Крајњи циљ опет је било Јајце, а прозревши намере окупатора, партизанско руководство напустило је тај град 7. јануара.

Истог дана, 92. моторизовани немачки пук продро је у Мркоњић Град, а 3. крајишка пролетерска и 3. личка бригада повукле су се према Млиништима. Јединице 92. моторизованог пука и јединица „Бекел“ ушле су у Јајце 9. јануара. Истовремено, у шири рејон Јајца и Бугојна продрле су 1. брдска и 7. СС дивизија „Принц Еуген“.

Био је то крај Шесте офанзиве. Према немачким подацима, у тој кампањи Немци су убили 1.162, а заробили 295 партизана. Неке јединице Вермахта, попут СС дивизије „Принц Еуген“, чиниле су таква злодела да су се и саме власти НДХ жалиле на такве поступке. Ако се изузме операција „Јесења олуја 2“, када је заузета и задржана група јужнодалматинских острва: Корчула, Мљет, Хвар, Брач и Шолта као и град Сплит, већина територија у Босни и Херцеговини и залеђу враћена је већ пар недеља по завршетку офанзиве. ■

ЗАСЕДАЊЕ АВНОЈ-А

29

АВНОЈ, или Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије, успостављен је 1942. године. Најважније одлуке донесене су на другом заседању у Јајцу новембра 1943. године. Тада је одлучено да се створи федерална Југославија, заснована на праву о самоопредељењу, у којој ће живети јужнословенски народи: Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и Црногорци у уставним републикама са једнаким правима. Одлучено је још:

- да се изабере Национални комитет ослобођења Југославије, са седиштем у Јајцу, да делује као привремена влада,
- да се Титу да звање маршала Југославије и премијера,
- да се пониште одлуке југословенске владе у изгнанству,
- да се краљу Петру Другом Карађорђевићу за-

брани повратак у земљу док се на референдуму на одлучи о статусу монархије.

Познато је да се Стаљин разбеснео када је сазнао о заседању и наводно је забранио Титу да прогласи АВНОЈ привременом владом. Међутим, западни савезници нису били узбуђени, јер су сматрали да су партизани једини југословенски покрет отпора који се активно бори против фашиста. Без обзира на Стаљиново незадовољство, на Техеранској конференцији, која је започета у исто време као и заседање АВНОЈ-а, Рузвелт, Черчил и Стаљин одлучили су да подрже партизане, и војно и политички. Одлучено да ће се тежити обнови независности у опсегу некадашње Југославије, а политички утицај Истока и Запада биће 50–50.

СЕДМА ОФАНЗИВА –

Због упорне тврдоглавости прогоњених и њихове вере у сопствену сигурност, последња непријатељска офанзива лако је могла да се заврши успехом Немаца, али, као у филмском сценарију, главни јунаци су у последњем тренутку успели да избегну најгоре

Операција шифрованог назива „Коњички скок” је акција спровођена крајем маја и почетком јуна 1944. године, а циљ је био да се зароби Јосип Броз Тито и елиминише вођство партизанског покрета у Југославији. Уништењем Врховног штаба и централних партизанских штабова Немци су желели да нанесу тежак, можда и пресудан ударац НОВЈ и уједно ослободе велике немачке снаге са Балкана за маневарску употребу на другим деловима фронта.

„Време акције било је веома погодно, јер су Титове снаге биле знатно ослабљене после његовог пропалог покушаја да продре у Србију, чиме је и његов углед знатно опао, како нас информише генерал Фон Бутлар. Наша намера била је да уништимо његов штаб, па можда и да ухватимо и самог Тита.” – Ратни дневник Врховне команде Вермахта (Балкан од 1. априла до 31. децембра 1944)

Велики улог и смео подухват. Толико смео да чак ни инспиратор „Коњичког скока” Ото Скорцени није желео да учествује у његовом спровођењу. Није Скорцени био било ко. Реч је о човеку који је у историји остао упамћен по акцији ослобађања свргнутог италијанског диктатора Бенита Мусолинија, киднаповања сина Миклоша Хортија у Мађарској и по организацији једне од најзначајнијих база СС ОДЕССА у Франковој Шпанији.

Међутим, Десант на Дрвар био је превелики улог за тог официра. За напад на Титов штаб била је задужена Друга оклопна армије која је у строгој тајности припремила падобранско-једриличарску десантну групу, и седам оклопно-моторизованих борбених група у гарнизонима који су окруживали Дрвар. Избор снага за сам десант пао је на 500. падобрански СС батаљон, јединицу састављену од кажњеника. Команда Друге армије укупно је ангажовала 16.000 немачких војника и три хиљаде четника.

Лов на униформу

Од војних јединица у Дрвару и његовој ужој околини налазили су се једино Пратећи батаљон Врховног штаба са Официрском школом и деловима првог инжењеријског батаљона. Са јединицама у окружењу, партизани су имали око осам хиљада бораца.

Тих дана у Дрвару су боравиле војне мисије Совјетског Савеза, САД и Велике Британије. Као члан британске војне мисије, у Дрвару је боравио и син Винстона Черчила – Рендолф, чије је хватање би, такође, било од велике важности за остварење немачких циљева. Британци су знали да се спрема напад због чега је штаб британске војне мисије премештен, а Врховни штаб предузео је извесне мере за случај напада Немаца из ваздуха.

ДЕСАНТ НА ДРВАР

Међутим, бити увек спреман није лако. Напад је почео у зору 25. маја тешким бомбардовањем Дрвара, које је требало да растроји одбрану. Било је планирано да се непосредно после тога падобранско-једриличарским десантом крене на град. Истовремено су припремљене борбене групе кренуле у безобзиран пробој према Дрвару ради спајања са десантним снагама. По Немце је кренуло лоше од самог почетка. Једна једрилица је оборена у ваздуху, док су три уништене на слетању, са целим посадама. Велики број једрилица слетео је ван десантног циља, јер су их пилоти транспортних авиона који су их вукли, из страха од ПВО, откачили прерано.

Немци су непрекидно бацали појачања у град, водиле су се жестоке борбе. Тачно у 10.30 командант падобранаца Рибке поделио је своје људе у две групе и кренуо ка пећини.

Пећина у којој се налазио Врховни штаб била је под сталном ватром немачких падобранаца. Курир члана Врховног штаба Едварда Кардеља изашао је на отвор пећине да осмотри кретање Немаца, али је био одмах погођен снајперским метком у главу. Тито и Кардељ су се из пећине пробали око 11 сати пре подне.

Како нису успели да на препад ухвате Тита, истовремено трпећи све веће губитке, дошло је до колебања код Немаца. Већ у 11.00 почео је први противнапад партизана на немачке падобранце, а пристигла је и Трећа личка бригада, која се из маршевог поретка упустила у борбу са око хиљаду немачких падобранаца.

У противнападу партизани су ослободили америчког новинара Стојана Прибићевића, ког су Немци у зору заробили са још три савезничка новинара.

Затим се у 11.50 појавио други талас немачких падобранаца. И њега је дочекала јака противваздухопловна одбрана НОВЈ. Највећи проблем избио је пошто су се искрцали предалеко од циља, скоро 15 километара ван зоне десанта, што је било кључно да Немци неповратно изгубе иницијативу. Борба се током поподнева пренела на дрварско гробље. И сам Рибке је био рањен ручном бомбом. Његови људи остали су на гробљу, на ивици издржљивости без хране, муниције и лекова.

Када је ујутру *Луфтвафе* полетела да заштити падобранце, партизани су се повукли. До преживелих на гробљу прва је стигла 7. СС дивизија „Принц Еуген“. Од преко 800 падобранаца, до јутра их је остало само 250 способних за борбу. Остали су били мртви или рањени.

Пораз падобранаца био је толики да су повучени на опоравак, а 500. СС падобрански батаљон избрисан је са бројног стања. Тог дана Немци су успели да „заробе“ само Титову маршалску униформу.

Немци су током 26. маја успели да заузму Шипово и Кључ. С обзиром на то да се Врховни штаб кретао из Дрвара према истоку, ови немачки нападни клинови претили су да пресеку правац његовог кретања. Пошто је штаб Друге оклопне армије имао добре обавештајне податке, пребацио је тежиште напада на тај сектор. Седмој СС дивизији наређено је да формира „Специјални ловачки одред“, који је имао задатак да се током ноћи пробије кроз партизанске линије и ликвидира Титов штаб, који се налазио између железничких станица Мрачај и Потоци. Ипак, покушаји „Специјалног ловачког одреда“ више пута су осујећени, а главнина немачких снага након свакодневних борби наставила је 28. маја напад и током целе ноћи.

Госпођари: Стаљин, Рузвелт и Черчил

Одлазак на Вис

Наредног дана Врховни штаб донео је одлуку о напуштању тог подручја и одласку на острво Вис, а Првом пролетерском корпусу издао је наређење да се пробије у Санџак и Србију. Током 3. јуна Врховни штаб се са Националним комитетом ослобођења Југославије (НКОЈ) и другим установама пребацио у северозападни део Гламочког поља. Одатле су током вечери и ноћи совјетским и савезничким авионима пребачени у Бари. Три дана касније, Врховни штаб пребачен је британским разарачем „Блекмур“ на острво Вис.

Извлачење Врховног штаба из обруча значило је и пропаст плана „Коњички скок“. Зато је већ 5. јуна ујутро изостао планирани немачки напад, чиме је окончана и та кампања. Окупатору је сада био потребан предач за усклађивање планова и реорганизацију, што је искористио Први пролетерски корпус да истог дана са узлетишта у Купрешком пољу отпреми тешке рањенике у болнице у Италији и прихвати нове пошиљке оружја и муниције. Током тих борби партизани су имали савезничку помоћ из ваздуха. За седам дана од напада на Дрвар, савезнички авиони извели су око хиљаду борбених летова подржавајући партизане.

После операције, главне немачке снаге нису се повукле у гарнизоне, већ су оштре борбе настављене током наредна три месеца. Немачке јединице трагале су за снагама НОВЈ и упуштале су се у борбе по тешким брдским теренима. Према сопственим изворима, немачки губици су би-

ли 789 убијених, 929 рањених и 57 несталих. Немци су губитке партизана проценили на 6.240 мртвих заједно са заробљенима, укључујући и много цивилних жртава.

Извори НОВЈ за 25. мај говоре о 247 погинулих, 470 рањених и 85 несталих, док су Немци имали 343 погинула, 881 рањеног и 135 несталих. Војнички гледано, за Немце је и ова операција била неуспех. И то вишеструки. Иако су немачке снаге освојиле партизанску слободну територију, није испуњен постављени циљ, хватање Тита и обезглављивање НОВЈ. Десантне групе у Дрвару имале су скоро 80 одсто жртава (мртвих, рањених и несталих), а остале борбене групе имале су такође знатне губитке.

Значајнији од тактичких били су стратешки резултати. Немачка армија није успела да се извуче из рата у Југославији. Напротив, он се у наредном периоду интензивирао, и онемогућио немачке снаге са Југоистока – армијску групу Ф, да одиграју улогу у ратном расплету у Европи.

У дужем послератном периоду седам офанзива је готово митологизирано да би пред крај 20. и првих година 21. века биле оспораване. Иако, можда, није све било онако како је представљено у бројним енциклопедијама, уџбеницима, мемоарским делима и филмовима, њихова важност је непобитна. Неоспорно је да их је било седам, да су у њима, у борби против фашиста пале велике жртве, којима се и данас клања сав слободољубиви свет. Процењује се да је у Другом светском рату на тлу некадашње Југославије страдало између милион и милион и седамсто хиљада људи, од који је половина из редова српског народа. ■

Предраг ПОПОВИЋ